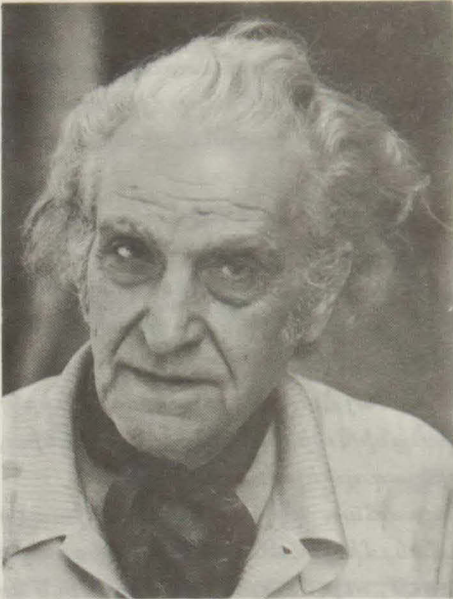

ՏԻՐԱՆ ԱՃԷՄԵԱՆ

(1902–1991)

ԵՐՈՒԱՆԴ ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ

Տիրան Աճէմեանի մասին ամենահին վկայութիւնները մեզի կը պակսին: Անոնք պիտի նպաստէին պարզելու մանկութենէն ի վեր կազմութիւնը թէ՛ Տիրան «դերասան»ին եւ թէ՛ «երգիծանկարիչ»ին՝ (որ եղաւ Տիրանը իր կեանքին ամբողջ ընթացքին) Հալէպի մէջ հրատարակուող Եփրատ օրաթերթը (ռամկավար) եւ Սուրիական Մամուլը (Հնչակեան), ինչպէս նաեւ Կապիոջը, Պոլսոյ մէջ հրատարակուող, անգտանելի եղան մեր մօտ:

Սակայն բարեբախտաբար 1948էն մինչեւ 1991ը, մօտ 43 տարի, Արեւմուտքի եւ Յառաջի մէջ երեւցան մեծ թիւով յօդուածներ —մօտ 80 հատ. թէ՛ հայերէնով, թէ՛ արաբերէնով եւ թէ՛ ֆրանսերէնով, որոնք վեր կը հանէին Տիրան Աճէմեանին տաղանդը, ըլլայ դերասանական, ըլլայ մանաւանդ երգիծանկարչական: Այդ յօդուածներուն մէջ, որոնցմէ ոմանք երկար հարցազրոյցներ եղան, կը վիստան մանկութեան յուշեր, որոնցմով պատրաստուեցաւ արուեստագէտը:

Ուստի, օգտագործելով մեր ձեռքի տակ ունեցած վկայութիւններու «տրցակը», պիտի ընդլայնենք.—

Ա— Կենսագրականը

Բ— Դերասանը

Գ— Երգիծանկարիչը

Դ— Արուեստաբանը/դասախօսը

Ե— Մարդը (նամակագրութիւններ) եւ իր տեղը հայ մշակոյթի մէջ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Տիրան Աճէմեան որդին էր վաղուց Հալէպ հաստատուած տիգրանակերտցի վաճառական Մարտիրոս Աճէմեանի: Ան Վիքթոր Հիւկոյի պէս, իր ծննդեան թուականին մասին կրնայ ըսել "Le siecle avait deux ans": Իրօք, ան ծնաւ 1902ին:

Իր վաճառական հօրը "violon d'Ingre" եղած է ջութակը զոր ամէն օր, գործէն վերադարձին, ամբողջ ընտանիքը շուրջը հաւաքած, կը նուագէր: Մայրը, ազնուատոհմ կին մը, Տիրանէն զատ աշխարհ բերած է երկրորդ տղայ մը եւ երկու շնորհալի աղջիկներ, որոնցմէ կրտսերը եղած է կինը բանաստեղծ Սուշեղ Իշխանին, Ջապէլ անունով:

Տիրան իր նախնական ուսումը կը ստանայ Հալէպի գերմանական երկրորդական վարժարանին մէջ: 1920ին կ'անցնի Պոլիս, մեկնելու Գերմանիա, երգիծանկարչութեան ուսումը կատարելագործելու համար:

Սակայն հօր կանխահաս մահը պատճառ կ'ըլլայ որ անմիջապէս վերադառնայ Հալէպ մօրը մօտ, ուր կը մնայ մինչեւ 1925: 1926ին սկիզբները վերջնականապէս կը փոխադրուի Պէյրութ, ուր մնայուն բնակութիւն կը հաստատէ եւ այս մինչեւ իր մահը:

Տիրան յաճախակի ճամբորդութիւններ կը կատարէ դէպի Հալէպ, Պարսկաստան, Հայաստան եւ այլ դրացի երկիրներ՝ միշտ ցուցահանդէսներ տալով:

1937ին, Տիրան կ'ամուսնանայ Կիւլպենկ Կիւլպենկեանի աղջկան, գեղանի եւ ուսեալ Եօլանտային հետ, որուն մօրեղբայրն էր Մատթէոս Ջարիֆեանը, իսկ մօրաքոյրերը՝ Տիկ. Լիւսի Թոսպաթը եւ գրագիտուհի Սեզան: Անոնք կը բախտաւորուին դուստրով մը, Սիլվա, որ օտոտուած գեղարուեստական ճաշակով, յետագային կ'ըլլայ մեծարժէք արուեստագիտուհի մը, արժանանալով Լիբանանի պետական «Սուրսոք» թանգարանի փոխտնօրէնի պաշտօնին:

1937ին, երբ ինք արդէն իբրեւ փնտռուած dessinateur իր աշխատանքի գրասենեակը ունէր, կը նշանակուի քաղաքական լայնատարած Փրանսատառ L'Orient օրաթերթին մնայուն երգիծանկարիչը¹: «Այդ օրէն սկսեալ այլեւս դադար չունէի... պարբերաբար աշխատակցեցայ La Syrie, Le Jour-Etape եւ Voici Փրանսերէն թերթերուն», կ'ըսէ Տիրան՝ «Տիրանը Տիրանին հետ» հարցազրոյցին մէջ²: 1941–1945, ան մնայուն երգիծանկարիչն էր France-Libre եւ դաշնակիցներու փրոփականտի պաշտօնական En Route եւ Canard Libre թերթերուն:

1943էն մինչեւ 1973 կ'աշխատակցի Ալ Տապալուր երգիծաթերթին: Իսկ 1947էն սկսեալ մնայուն աշխատակիցը կը դառնայ Տիգրան Թոսպաթի Փրանսերէն Le Soir օրաթերթին, 1951ին՝ Combatին եւ 1953ին՝ Ժամհուր

Ղանթուսի արկածախնդրությունները

Էլ Ժառիտ թերթերուն:

Տիրան, պարբերաբար կ'աշխատակցի նաեւ Ալ Ամալ, Ալ Հուրրիյա, Ալ Սաուր ալ Սայէք թերթերուն, ինչպէս նաեւ La Revue Du Liban շաբաթաթերթին, 1956էն 1958՝ Ալ Սայէատ քաղաքական մեծ երգիծաթերթին, 1964—1970՝ Ալ Ժարիտա քաղաքական օրաթերթին, 1970—1971ին՝ Magazine շաբաթաթերթին, 1974ին՝ Cactus երգիծաթերթին: Տիրան աշխա-

տակցած է նաեւ Ազդակ, Այգ օրաթերթերուն, Նայիրի ամսաթերթին, Ալօս, Բագին ամսաթերթերուն, ինչպէս նաեւ Սփիւռք շաբաթաթերթին եւ Փարոս ու Պոլսոյ Քուլիս ու Կապնոշ թերթերուն:

Տիրան մինչեւ 1985 պահած էր իր աշխուժութիւնը: Վերջին տարիներուն, սակայն, ա'լ դադրած էր արտադրելէ:

ԴԵՐԱՍԱՆԸ

Ինչպէ՞ս դերասանը յայտնուեցաւ իր մէջ:

1920ին, Տիրան կ'ուղղուէր Պոլիս, սակայն իր բուն նպատակն էր անցնիլ Գերմանիա, կատարելագործելու համար իր երգիծանկարիչի կարողութիւնը, օգտուելով Պոլսոյ Պատրիարքարանի նիւթական օժանդակութենէն:

Աճէմեան Զաւէն Պատրիարքին հետ իր տեսակցութիւնը այսպէս կը նկարագրէ³. «Վկայականներով, նամականերով եւ յանձնարարականներով ներկայացայ Պատրիարքին: Ան կարդալէ յետոյ՝ «դուն Մարտիրոս էֆենտի Աճէմեանին որդի՞ն ես», հարցուց:

— Այո, ըսի:

— Հայրդ ո՞ղջ է:

— Այո, դեռ կ'ապրի, երբ Հալէպը ձգեցի, ան հիւանդ էր:

— Դուն ՈՐԲ չես տղաս, չենք կրնար օգնել քեզի:

— Շատ շնորհակալ եմ, ըսի ու դուրս ելայ, եւ ուղղակի Երուսաղ թուրքականին գացի եւ ըսի ով ըլլալս ծանօթագրին⁴: Ան շատ ուրախացաւ եւ անմիջապէս փափաքեցաւ որ աշխատակցիմ իր թերթին: Եւ այդպէս ալ եղայ պաշտօնական աշխատակիցը Կապնոշ երգիծաթերթին»:

Տիրան կը մնայ Պոլիս: Օր մը երբ «Վարիէթէ» թատրոնի մէջ կը ներկայացուէր «Չար Ոգին», Հայ Տրամաթիքի կողմէ, հեղինակին՝ Շիրվանզադէի ներկայութեամբ, Տիրան մօտենալով օթեակին, վախով ու դողով կը գծէ վարպետին երգիծանկարը: Տիրան կը պատմէ. «Դերասանապետ Սեւումեան այդ օրերուն Պոլիս էր, պիտի ներկայացնէր «Ուրիէլ Ակօստա»ն: Բոլոր դերասանները կը պատրաստուէին: Ես ալ հոն էի, բեմին ետին: Իմ սիրելի «քողի»ներուս համար կամացուկ մը մօտեցայ Սեւումեանի օթեակին: Վարպետը maquillageով զբաղած էր, իսկ ես՝ իր գեղեցիկ profileը գծելով: Բեմի հսկիչը մօտեցաւ ինծի եւ՝ «կա'մ դեր պիտի խաղաս, եւ կա'մ երեսիդ ջուրովը բեմէն դուրս պիտի ելլես», ըսաւ:

— Խե՛նթ ես, ի՞նչ ես, ըսի:

— Խենթ մենթ չկայ, ըսաւ, եւ թեւերէս բռնեցին ու զիս անխօս դերակատարներուն քով տարին: Զիս հագուեցուցին եւ ըրին պէխ—մօրուքով գինուոր:

Տը Կոլ

Երկրորդ օրը նորէն գինուոր եղայ «Յօ՞ երթաս»ի մէջ: Ի՛նչ հոյակապ էր Սեւումեանը Փեթրոնիւսի դերով, մանաւանդ՝ ինքնասպանութեան տեսարանը: Իսկ Ջափրաստի՝ «Քիլոնի վարպետ» խաղարկութիւնը հիանալի էր: Յափշտակութեամբ կը դիտէի...: Ի՛նչ աղուոր էր բեմը...: Ի՛նչ աղուոր էր դեր խաղալը, դերասան ըլլալը:

Երկրորդ ներկայացումին մասնակցեցայ Իւլկեւիչի «Թագաւորը» թատերախաղին: Անխօս դերերու դերասան դարձած էի, եւ երբ Աշոտ Մատթեան Տրամաթիքի regisseurը դարձած էր, երկու խօսքով դեր մը տուին ինծի՝ «Հին Աստուածներ»ու մէջ, բոլորովին կապուեցայ բեմին»⁵:

Մեծանուն արուեստագէտը — Սեւումեանը — իր խումբին մէջ կ'առնէ Տիրանը, որ 16 ամիս կը մնայ Պոլիս, մեծապէս տպաւորուելով Սեւումեանի Տրամաթիքի ներկայացումներով:

Տիրան կը շարունակէ. «Սեւումեանի բոլոր դասախօսութիւններուն ներկայ եղայ: Հետեւեցայ Տրամաթիքի փորձերուն: Յաճախ ալ կ'երթայի Սկիւտարի Պէյլէրի պարտէզը Ֆելեկեան քոյրերու ներկայացումները դիտելու: Սիրեցի բեմը... կարծեցի թէ դերասան եմ արդէն»⁶:

Տիրան Պոլիս եղած չըջանին, Հալէպի մէջ հայրը կը մահանայ եւ մայրը կ'ուզէ որ Տիրան անպայման Հալէպ վերադառնայ: Եւ ահա Տիրան, հակառակ Երուանդ Թոլայեանին, որ իրեն ըսեր էր «Տես, Տիրան, շատ երիտասարդ ես եւ տաղանդաւոր, ամէն ինչ ունիս յաջողելու համար, մի՛ վերադառնար Հալէպ, շարունակէ աշխատիլ թերթիս ... իսկ եթէ անպայման պէտքէ մեկնիս, գնա Փարիզ, տեղդ հո՛ն է», Տիրան կը մեկնի Հալէպ 1921ին⁷:

Տիրան իրօք օժտուած ըլլալով շատ գեղեցիկ այր մարդու մը բոլոր

յատկանիշերով,— բարձր հասակ, անվիճելիօրէն գեղեցիկ, ներդաշնակ գիծերով դէմք, առնական տաք ձայն, գրաւիչ ժպիտ, կենդանութիւն ցայտող լայնաբաց աչքեր եւ առաւել գլխու յորդ առիւծի բաշ մագեր, ծնած էր բեմի համար...:

Հազիւ Հալէպ վերադարձած, ան կը կազմէ Հալէպի «Հայ Սիրողներու Թատերախումբ»ը, որուն ներկայացումները իրարու կը յաջորդէին, տեղւոյն զոյգ հայկական թերթերուն գովեստներուն արժանանալով: Իր կազմակերպած ներկայացումներուն մէջ, ան կը ստանձնէր զանազան դերեր: Յիշենք հետեւեալները. Ա. Ահարոնեանի «Արցունքի Հովիտը» Թատերախաղին մէջ՝ Ասլանի դերը, Շիրվանզադէի «Նամուս»ին մէջ՝ Սէյրանի, «Պատուի Համար»ին մէջ՝ Սուրէնի, «Կործանուածները»ին մէջ՝ Սենեքերիմի, Լ. Շանթի «Հին Աստուածներ»ուն մէջ՝ Աբեղայի դերը⁸:

Տիրան՝ Հալէպ այցելող Օննիկ Վոլթէրի, Եկանեանի, Արովեանի պէս արուեստագէտներու հետ ներկայացուցած է հետեւեալ Թատերախաղերը, վերցնելով նաեւ դերեր.— «Չար ոգի» (Գիփ Դանիէլ), «Հին Աստուածներ» (Վանահայր), «Վերադարձ» (Էֆիմ), «Փարոսի Պահապանները» (Իվան), «Օթելլո» (Եակօ), «Աւազակները» (Կարլոս), «Աշխարհի Դատաստանը» (Պալլուշա), «Անյայտ Կինը» (Ռէյմոն), «Մարուող Ճրագներ» (Մեսրոպ), «Հեքիաթ» (Դայեակ), «Աշուղ Ղարիպ» (Ղարիպ) եւ այլն:

1921էն մինչեւ 1925ի վերջերը, Տիրան իր խանդավառ մասնակցութիւնը բերած էր այս իրարայաջորդ խաղացանկին, եւ դարձած հալէպահայութեան կուռքը:

Դեռ կարօտով կը վերյիշեմ 1921էն 1925ի տարիները, երբ ես 11—15իս մէջն էի եւ ամենահաւատարիմ հանդիսատեսը, մեր դրացի Մինաս Հազարեանին ընկերակցութեամբ (Տիրանին տարեկից բեմերու սիրահար մը), Տիրանին բոլոր խաղարկութիւններուն: Եւ ան ինծի համար ամենահմայիչ դերասանն էր զոր տեսած ըլլայի Հալէպի մէջ, ուր որակաւոր մեծ թիւով դերասաններ կ'այցելէին, օգտուելով հոծ թիւով հայութեան ջերմ ընդունելութենէն:

Երբ 1926ին Տիրան վերջնականապէս թողուց Հալէպը հաստատուելու համար Պէյրութ, ինծի հետ շատեր ափսոսացին անոր բացակայութիւնը եւ բեմական կեանքը մնաց անշուք՝ Հալէպի մէջ:

1926ին Տիրան Պէյրութ հաստատուելով՝ անբաժանելի զօրակիցը դարձեր էր իր «սիրուած դերասան»ի հռչակով Պէյրութ խուժող հայ բեմի մեծաթիւ նուիրեալներուն՝ Շահան Սարեանի, Վոլթէրի, Չափրաստի, Արովեանի, Մարութեանի, Ղազարեանի, Կոստանեաններուն, Շահաթունիի եւ դեռ շատերուն: Բոլորն ալ կու գային նաեւ իրեն, իր մասնակցութիւնը ապահովելու⁹: Ստորեւ համառօտ շարքը այդ խանդավառ բեմական կեանքին.— «Անուշ» (Մոսի), «Քայքայուած Ընտանիքը» (Կոստանդին), «Անյայտ

Կինը» (Աուլերակ), «Դերասան Քին» (Կալլէսի իշխան), «Խաղամոլին Վախճանը» (Օգոստոս), «Պէպօ» (Զիմզիմով), «Սէրը Կը Հսկէ» (Բրոֆեսոր Քլենոֆ), «Տիւրան» (Տիւրան) «Ինկած Բերդի Իշխանուհին» (Ատոմ), «Կայսրը» (Օհան Գուրգէն), Գասպար Իփեքեանի հետ՝ «Օշին Պայլ» (Հայկազ իշխան), եւայլն, եւայլն:

Իր իսկ նախաձեռնութեամբ եւ ի նպաստ կազմակերպութեանց, կը բեմադրէ շարք մը արժէքաւոր գործեր ինչպէս՝ «Դաւաճանութիւն» (Էրեկլի), «Պատուած Քօղը» (Ժաք Ֆորթէի), «Յաւերժական Ներկայութիւնը» (Որդին), եւայլն: Մարութեանի հետ՝ «Օթելլօ»-ի Եակոն խաղալէ ետք, 1947ին Տիրան ալ կը կասեցնէ իր դերասանական ասպարէզը: Նշանակելի է որ այդ խճողուած շրջանին, Տիրան յաջողած է ժամանակ գտնել հայացնելու արժէքաւոր թատերախաղեր, ինչպէս՝ «Գլխու—պտոյտը», «Փորձութիւն», «Պատուած Քօղը», «Իրիկունը», «Նարնջածաղիկը», «Փոթորիկ», «Բազէ» եւայլն¹⁰:

1948էն մինչեւ 1959 Տիրան կը ձգէ բեմը, հակառակ բազում միջամտութիւններու՝ վերադարձի համար: Սակայն այս տասնամեայ հեռացումը չի կրնար իր մէջ ի սպառ մարել բեմի կրակը:

Արդւորեւ, 1958ի Մայիսին Քուլիսի խմբագիրը՝ Յակոբ Այվազ, Պէյրութ կ'այցելէ, եւ ահա այդ օրերուն կը պատահի հրաշք մը՝ ձիւնհալը Տիրանի ընդդիմութեան: Անմոռանալի երեկոյ մը, «Ալ Մաթամ» ճաշարանին մէջ, երկու մտերիմներու՝ Յակոբ Այվազի եւ Խաչիկ Արարատեանի առջեւ կը բացուէր սիրտ մը: Տիրան կ'առինքնուի հոգիով ու մարմնով, «Դերասան Քին»ով: Ի վերջոյ, արուեստի կայծը յաղթանակած էր Տիրանին մէջ եւ բոցարծարծ հրդեհ մը դարձած էր անոր հոգին: Որոշած էր մարմին տալ այդ հոյակապ ծրագրին, բեմադրել դժուարին ներկայացում մը՝ «Դերասան Քինը»¹¹:

Եւ իրօք, համահաւասար ուժերով զինուած amateurs-ներով, ան ոտքի հանեց ամբողջ խումբ մը տքնեցաւ փորձերով, մինչեւ որ օր մը UNESCO-ի հսկայ սրահին մէջ, 1959ին, իր իսկ հոյակապ բեմադրութեամբ, եւ իր անգերազանցելի խաղարկութեամբ, հանրութեան հրամցուց բարդութիւններով փոթորկող կերպարը Դերասան Քինին:

Տիրան այդ օր արժանացաւ «Բեմի Վարպետ»ի կոչումին:

Արծիւը իր վերջին բարձունքին հասած էր...: Ն. Խոշաֆեան, իր

Էմիր Մեծիտ Արսլանի գայրոյթը

«Տիրանը» յողուածին մէջ կը գրէ՝ «Դեռ մինչեւ այսօր, մենք, անցեալի հանդիսատեսներս, չենք կրցած թօթափել իր (Տիրանին) գերազանց խաղարկութենէն ստեղծուած տպաւորութիւնները, որոնց փոխարինումը կարենար մեզի մոռցնել տալ այդ վայելքները»¹²:

Հարցումի մը՝ թէ ինչո՞ւ ան ընտրեց Քինը, Տիրան կը պատասխանէ. «Ուզեցի երկար բացակայութենէ ետք, դժուար «փիէս»ով մը հրապարակ գալ: Միշտ փափաքած էի խաղալ Քինը:

— Բնաւ ներկայացուած էր Պէյրութի մէջ:

— Որքան որ կը յիշեմ 1927ին Կոստանեանները բեմադրեցին Տիւմային Քինը, որուն մէջ ես կատարեցի իշխան Կալլէսի դերը: ... Հայ դերասաններէն ոմանք բեմադրած են զայն: Աղամեան, Մնակեան, Փափազեան, Զարիֆեան, Շահխաթունի, հմայած են հայ թէ օտար հանդիսականները¹³:

Հոս կարելի չէ Տիրանի բազմահարկը բեմական յուշերը արձանագրել, բայց նաեւ կարելի չէ փակել Տիրան Աճէմեան վարպետ դերասանին մասին այս համառօտ գլուխը, առանց վեր հանելու Տիրան եւ Չափրաստ արուեստագէտներու ջերմ մտերմութիւնը եւ բոլորանուէր գործակցութիւնը փաստող հետեւեալ յուզիչ դրուագը, զոր կը պատմէ Տիրան.

«Չափրաստը մօտէն պէտք է ճանչնալ, գիտնալու համար թէ բեմէն դուրս որքան տխուր է անոր կեանքը:

1932ին էր, Չափրաստի փայլուն օրերուն, պիտի խաղայինք, կարծեմ «Տիւրան—Տիւրան»ը: Այդ ժամանակ Պէյրութի միակ լաւ թատրոնը «Քրիսթալը»ն էր — կոկիկ սրահ մը բազմաթիւ օթեակներով, վարձքը՝ 50 լոսկի: Վարձու պայմանն էր կէսը կանխիկ վճարել, իսկ միւս կէսը՝ ներկայացման օրը, վարագոյրը բացուելէն առաջ: Թատրոնը ծայրէ ծայր լեցուն էր բոլորս ալ պատրաստ էինք եւ ժամը ճիշդ 9ին նշանները տուինք, սկսելու համար: Բայց թատրոնին տէրը հոն էր, սինիք ժպիտը երեսին, մնացեալ կէսը կ'ուզէր: Մօտեցայ Չափրաստին եւ խնդրը պարզեցի: Երկա՛ր, երկար լուռ մնաց, որմէ ետք «չունիմ» ըսաւ Չափրաստը: Ո՛հ, պէտք էր տեսնել անոր յուսահատական դէմքը:

— Լաւ, բայց ի՞նչ պիտի ընենք:

— Դուն խելացի ես, ճար մը գտիր, բան մը ըրէ:

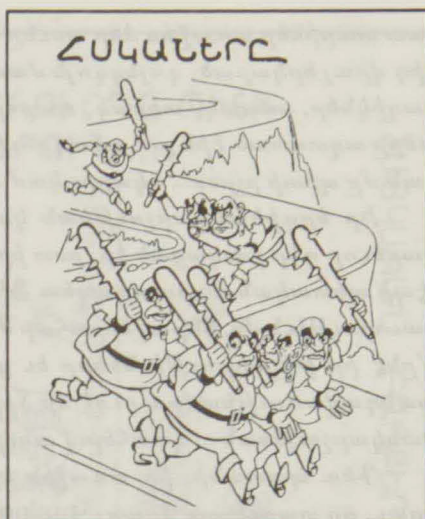
Դուրսը ծափահարութիւնները աւելի սաստկացան... հասարակութիւնը անհամբեր է եւ կ'ուզէ խնդալ:

— Գանձելի ունի՞ս:

— Այո՛:

— Լաւ, տո՛ւր ցանկը, ըսի:

Maquillage-ս մաքրեցի եւ ցանկը ձեռքիս՝ սրահն էի եւ օթեակէ օթեակ, հազար ներողութիւն խնդրելով, ողորմութիւն ուզելու պէս, հաւաքեցի վերջապէս պէտք եղած գումարը:

Քաջ Նազար

Երբ բեմ գացի, չափազանց յուզվիչ տեսարանի մը ներկայ եղայ: Չափորաստ, կռնակը բեմին դարձուցած (կարծես վշտացեր էր բեմէն) պատժուած աշակերտի մը պէս, գլուխը ծռած՝ կու լար...»:

.....

Արդեօք որքա՛ն խոր դրոշմուներ էր լացի այդ պատկերը Տիրանի գերզգայուն հոգւոյն մէջ, որ բեմը 1959ին վերջնականապէս լքելէ ետք, երբ մարդիկ զինք բեմ վերադարձնելու փորձեր կ'ընէին, Տիրան միշտ նոյն պատասխանը ունէր.—

— Չեմ ուզեր մոլորացկան նկատուիլ¹⁴:

ԵՐԳԻԾԱՆԿԱՐԻՉԸ

Տիրան Աճէմեանի մէջ երգիծանկարիչը ծնած էր իր հետ, ինչպէս կը ծնի բանաստեղծը: Եւ այս ծնունդ—չնորհները ընդհանրապէս կը կռահուին մանկութենէն իսկ:

Մանկութեան ան աշակերտած էր Հալէպի գերմանական վարժարանը: Իր վկայութեամբ՝ «գծագրութեան եւ արտասանութեան դասերուն մէջ միշտ առաջինն էի գրելթէ»¹⁵:

Այս ուղղութեամբ, հետեւեալ դրուագը կը պատմէ Տիրան. «Լիբանանի 1975ի ցաւալի խնդիրներէն առաջ, այցելութեան գացած էի բարեկամի մը տունը ... հոն հանդիպեցայ պատկառելի կնոջ մը եւ երբ խօսքը բացուեցաւ երգիծանկարչութեան մասին, այդ կինը այսպէս ըսաւ ինծի. «Տիրան, ասկէ

չատ տարիներ առաջ ես ձեր տունը հիւր եղած եմ, դու երեխայ էիր եւ փո-
րիդ վրայ երկարած, գոյնզգոյն մատիտներով կը գծէիր. կը գծէիր տուներ,
ծաղիկներ, տեսակ—տեսակ, տարօրինակ դէմքեր ... Ձեր տան բոլոր պա-
տերը աղտոտած էին քու գծագրութիւններովդ ... Այդ օրէն յայտնի էր որ
բան մը պիտի ըլլաս... նկարիչ կամ երգիծանկարիչ»:

Իր երգիծանկարչութեան կազմութեան եւ անոր կառչելուն մէջ
կարեւոր դեր խաղացած էր, ըստ իր խոստովանութեան, այդ օրերուն Հա-
լէպի պետական ճարտարապետ Ֆիլիպ Արփիարեանը՝ պատկառելի անձ-
նաւորութիւն մը, ինք ալ սիրահար մը երգիծանկարչութեան: Ան անպակաս
կ'ընէ իր թելադրութիւնները եւ ցուցմունքները պատանի Տիրանին եւ
խանդավառութեամբ կ'ուզէ որ Տիրանը վերջնականապէս կապուի երգի-
ծանկարչութեան ... կռահելով անոր բնածին տաղանդը:

Դեռ պատանի, իր առաջին երգիծանկարը Բարսեղ Կանաչեանինը
եղաւ, որ տպուեցաւ Պոլսոյ Կապուշ երգիծաթերթին մէջ, ուր նոյնպէս կը
տպուին Կառվարենցին եւ Մատթեանին երգիծանկարները: Օր մը Եր-
ուանդ Թոլայեանէն նամակ կը ստանայ. ան կը փափաքէր որ Տիրան
կանոնաւորապէս իր թերթին աշխատակցէր¹⁶:

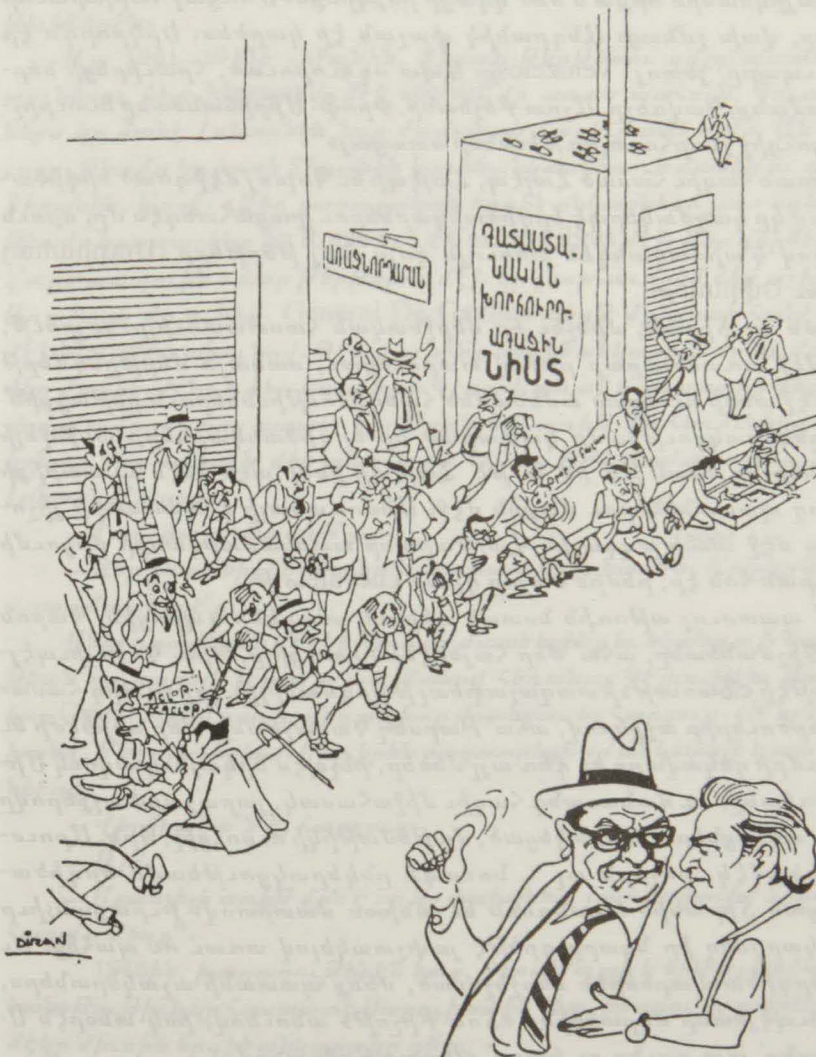
Պոլիս ապրած կարճ շրջանին, Տիրան կը գտնուի նոր անակնկալի մը
առջեւ, որ ապագային պատճառ կ'ըլլայ «երգիծանկարիչ» իր հռչակը
ամրապնդելու եւ կրկնապատկելու: «Օր մը, Ե. Թոլայեանը ըսաւ ինծի.
«Տիրան, պէտք է լրջօրէն պատրաստուիս: Պարահանդէսի միջոցին, որ
տեղի պիտի ունենայ Թեփէի սրահին մէջ, նուագի ընկերակցութեամբ
երգիծանկարներ պիտի գծես ... ամէն մէկ նոթի հետ մէկ գիծ»:

— Նուագի ընկերակցութեամբ, այդ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ: Վախը մտաւ
սիրտս, ... ներկայանալի հազուստ չունէի, Աստուած գիտէ թէ ի՞նչ ժամեր
անցուցի մինչեւ պարահանդէսի օրը:

«Վազելով Պէրպէրեան վարժարան, բացատրեցի եղելութիւնը բարե-
կամներուս: Մէկէ մը փողկապ առի, շապիկ՝ երկրորդէն, փայլուն կօշիկ՝
երրորդէն, մոլթ գոյն զգեստ ... եւ գացի Թեփէի թատրոնը: ... Ի՛նչ նուագ
... Ի՛նչ գոյգեր ... Ի՛նչ պարեր ... ղեկավարութեամբ փրոֆեսոր Միրիճան-
եանի եւ ի՛նչ ոգեւորութիւն: Իսկ ես բեմին ետեւը՝ սեւ ֆիլզէնները ձեռքիս
ամուր բռնած, սրտատրոփ կը սպասէի ճիշդ այն կենդանիին պէս, զոր
պիտի սպանդանոց տանին ... եւ յետոյ այդ սոսկալի, ահռելի մտահոգու-
թիւնը ... հապա եթէ չյաջողէի ...: Եւ ահա ահաւոր վայրկեանը ... Թոլայեան
բեմ եկաւ եւ յայտարարեց. «Թերթիս երգիծանկարիչը նուագի ընկե-
րակցութեամբ երգիծանկարներ պիտի գծէ» ու զիս բեմ հրաւիրեց: Բոլոր
մարմնովս սկսայ դողալ եւ քիչ մնաց մարէի, երբ տեսայ այդ հարիւրաւոր
աչքերը որոնք կը դիտէին եւ կը սպասէին անհամբերութեամբ ...: Նուագը
սկսաւ:

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ ՊԻՏԻ ՎԱՏԱԲՈՒՄԻ ԿԻՆԵՐՈՒՆ...

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐՔԵՐ

- Ինչ է պապահեր եղբայր... կէս գիշերին այս մարդիկը ինչ բանի կը սպասեն :
- Կը քնանաս բարեկամ... այսօր կ'ինքնուըն առաջին նիստն է... կը սպասեն որ ժողովը վերջանայ...

Հայկական բարքեր

«Բոլոր ուժերս հաւաքեցի եւ յարձակեցայ chevaletին վրայ, ուր զետեղուած էին ճերմակ թերթերը, որոնք պիտի վճռէին ճակատագիրս: Հազիւ առաջինս վերջացուցած՝ ծափահարուածիւններն ու պրաւօները զիս նորէն բերին մեր աշխարհը ... յաջողած էի: Անդրանիկ փաշային chargeն էր: Այդ վայրկեանին որքա՛ն մեծ զգացի ինքզինքս: Մոռցայ հարիւրաւոր զլուխները, վախ չմնաց: Անդրանիկ փաշան էի կարծես: Երկրորդն էր Պօղոս Նուպարը, յետոյ՝ Venizelosը: Ապա ոգեւորուած, հրաւիրեցի ներկաներէն ոմանք, Կավուօշը, Աշոտ Քեչեանը, Փրոֆ. Միրիճանեանը եւ ուրիշներ: Շլացուցիչ շնորհաւորութիւններ ստացայ»¹⁷:

... Տիրան հազիւ հասած Հալէպ, Հալէպի եւ Պոլսոյ մէջ գծած երգիծանկարներով կը կազմակերպէ երգիծանկարներու ցուցահանդէս մը, որուն լաւ կերպով կ'արձագանգեն տեղւոյն զոյգ հայ թերթերը՝ Սուրիահայ Մամուլը եւ Եփրատը:

Որքան ալ Տիրան, մինչեւ իր վերջնական հաստատուիլը Պէյրութ, Հալէպի մէջ առաւելաբար բեմով տարուեցաւ, սակայն մերթնդմերթ Հալէպի մէջ տեղի ունեցած ամենամեծ հանդիսութիւններուն ընթացքին՝ նուագի ընկերակցութեամբ կատարած իր երգիծանկարները անջնջելի յիշատակներ կը մնան թէ՛ իմ եւ թէ՛ Հալէպի ինծի պէս 12էն 15 տարիքի միջեւ եղող պատանիներու մտքին մէջ: Անմոռանալի է պատանիի յիշողութեանս մէջ 1925ի ազգային Վարժարանի ատենամարզանքի մրցումի օրը ...: Տիրան հոն էր, բեմին ծայրը դրած chevaletով:

Ահա՛ պատուոյ աթոռին նստած գիրուկ տնօրէնը դպրոցին, Պարոն Սարգիս Շիշմանեանը, ահա՛ մեր հայերէնի ուսուցիչը, Պրն. Կ. Իւլիւպէյեանը (Կէօթէի «Ֆաուստ»-ի տաղաչափեալ թարգմանիչը), չոր ու ձիգ հասակովն ու արծուերիբ աչքերով, ահա՛ Բարսեղ Կանաչեանը, մեր սոլֆէժի եւ երգչախումբի ղեկավարը եւ զեռ այլ մեծեր, ինչպէս երկայնաբազուկ Միսաք Սիսեռեանը, եւ մանաւանդ հազիւ միջահասակ, յարաշարժ աչքերովը իր թանձր ակնոցներու ետին կեցած, մաթեմատիկի ուսուցիչ, Պրն. Արուսեանը: Մէկ—մէկ, բոլորն ալ ... նուագի ընկերակցութեամբ երգիծանկարուեցան Տիրանին եռանդուն եւ անխօս մատիտով: Իւրաքանչիւր երգիծանկարուող իր նկարը գրեթէ յափշտակելով առաւ ու պահեց: Եւ Տիրանի երգիծանկարներէն ներշնչուած, մենք պատանի աշակերտներս, Պրն. Իւլիւպէյեանը մկրտեցինք «Տոն Քիշոթ» անունով, իսկ տնօրէն Ս. Շիշմանեանը՝ այդ գունդ ու կլորը՝ «Սանչօ Բանչա»ով:

Եւ Տիրան բազում անգամներ հայկական մեծ ձեռնարկներուն իր անսակարկ օժանդակութիւնը կը բերէր նուագով—երգիծանկարներով: ... Եւ շատեր հանդիսութիւններու կու գային ... Տիրանին երգիծանկարները վայելելու համար: Իսկ մեզ, ատենամարզանքի մասնակցողներս՝ (ի միջի այլոց Կ. Փոլատեան, Խաչիկ Արարատեան, Սիրանոյշ Բարունակեան, զիս

եւ ուրիշներ) կ'օժտէր հրեշտակի զոյգ թեւերով թռչողի կերպարանքով:

Տիրան նուագի նոթերով յօրինող անմրցելի երգիծանկարիչն էր:

1926-էն մինչեւ 1948, Տիրան Պէյրուսի մէջ, երգիծանկարչութիւնը ըրաւ իր պաշտօնական ասպարէզը, առանց հեռանալու բեմական գործունէութիւններէն:

Այս 1941—1945-ի շրջանին, Տիրան թերթերու զոյգ պատասխանատուներու հետ Massoudի մէջ aperitif մը առած պահուն, Պուասոյի հետ ներս կը մտնէ Լոնտոնէն նոր ժամանած հարիւրապետ մը: Ան մեծ ոգեւորութեամբ կը խօսի Տիրանին երգիծանկարներուն մասին եւ դառնալով Տիրանին, կ'ըսէ. «Ձեր քաղաքական երգիծանկարները շատ օգտակարութեամբ կը սպասենք En Route եւ Le Canard Libreի մէջ: Ձեր գործերը յաճախ կ'արտատպուին օտար թերթերու մէջ. կը շնորհաւորեմ ձեր աշխատանքը: Առաջարկ մը ունիմ. General De Gaulle-ը թերթ մը պիտի հանէ Լոնտոնի մէջ Marianne անունով: Պէտք ունինք երգիծանկարիչի մը եւ մտածեցինք ձեր մասին: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը: Կէսօրէ առաջ կ'աշխատիք մեր թերթին, յետոյ ամբողջ օրը ազատ էք: Սքանչելի առիթ մը հեռուները երթալու. կրնաք վեց ամիսէն մեծ անուն մը հանել: Եթէ համաձայնիք, 24 ժամէն Լոնտոն կ'ըլլաք»:

— Լաւ, բայց ընտանիքս:

— Ձեր ընտանիքին հետ կը հաստատուիք Լոնտոն եւ կ'ըլլաք Ֆրանսացի ... լաւ մտածեցէ՛ք:

Անել դրուածան մէջ էի: Երկար մտածեցինք եւ եկանք այն եզրակացութեան որ կարելի չէր այս պայմանով հեռանալ Պէյրուսէն: Յաջորդ օրը երբ Grand Serail գացի, գնդապետը մօտեցաւ եւ հարցուց. «Ի՞նչ է պատասխանդ, ի՞նչ որոշեցիր»: Երբ իրեն բացատրեցի որ անկարելի է այս պայմաններով,

— Վերջնական է, հարցուց:

— Այո՛:

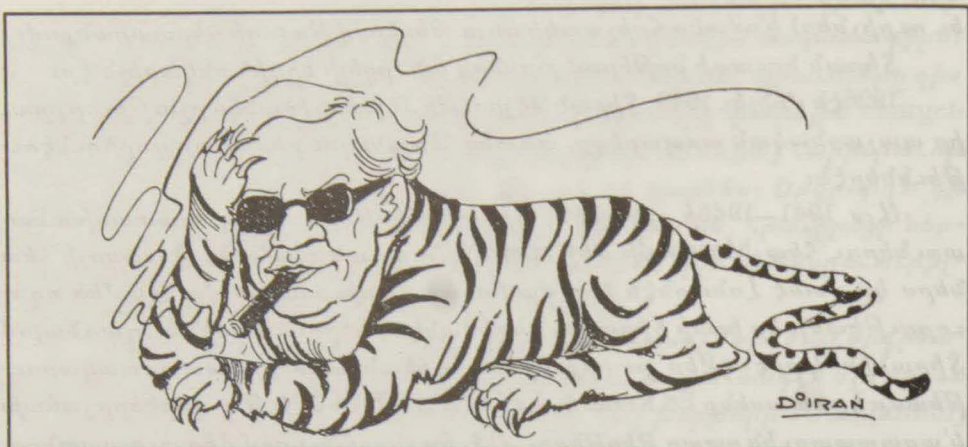
— Սքանչելի առիթ մըն է որ կը փախցնես, շատ կը ցաւիմ Տիրան, մե՛ղք, հազար մեղք¹⁸:

... 1945-ին, խաղաղութենէն ետք, Տիրան այցի կ'երթայ Եգիպտոս, ուր ծանօթութիւն կը հաստատէ Սարուխանին հետ, իրարու կը բարեկամանան, մէկը միւսին երգիծանկարը կը գծէ:

Տիրան 1943-էն մինչեւ 1973 արաբական Ալ Տապպուր (պիծակ) երգիծաթերթին կ'աշխատակցի: Իսկ 1947-էն սկսեալ Ֆրանսերէն Le Soir օրաթերթին մնայուն աշխատակիցը կը դառնայ:

Այդ օրերուն մամուլի գրաքննութիւնը անպակաս էր: Ուստի յօդուածագիր կամ երգիծանկարիչ, զգուշութեամբ կը շարժէին:

Տիրան ազատ մուտք ունէր Լիբանանի Խորհրդարանի նիստերուն

Վագրին հանգիստը

ընթացքին եւ վերնայարկէն, Խորհրդարանի յայտնի դէմքերու քրոքիները կը գծէր: Ապի Շահլա, Ռիատ Սուլհ, էմիլ Լահուտ, եւ բազում ուրիշներ իր գիծերուն կ'ենթարկուէին: Ռիատ Սուլհ, Լիբանանի վարչապետն էր եւ օրուան զօրաւոր մարդը, զոր Տիրան դեռ մօտէն չէր ճանչցած, թէեւ անոր երգիծանկարները արաբական բազում թերթերու տուած էր: Օր մը, մամուլի կողմէ Ռիատ Սուլհին ի պատիւ տրուած cocktail մը ընթացքին, Տիգրան Թոսպաթ զինք կը ներկայացնէ վարչապետին: «Յուզուած էի քիչ մը: Ինքն ալ կարծես ուրախ էր զիս ճանչնալուն: Բացատրեցի իրեն մտահոգութիւններս ... Անակնկալ մըն էր ինծի համար, երբ ըսաւ. «Չանազան թերթերու մէջ հրատարակած ձեր բոլոր երգիծանկարները կը պահեմ եւ կը ցուցադրեմ ամէնուն— բարեկամներո՛ւս, քաղաքական անձնաւորութիւններու, տեղացի եւ օտար դիւանագէտներու: Տե՛ս Տիրան, եթէ ինչպստ կամ հակառակ ինծի գծես, նո՛յնն է ... դուն իմ "propagande" ս կ'ընես, առանց ուզելու կամ գիտնալու, մանաւանդ եթէ երգիծանկարը յաջող է եւ խայթող: Շարունակէ՛ ... առանց տատամսելու, — եւ աւելցուց, — քաղաքականութիւնը տեսակ մը լարի վրայ խաղալ է, շատ ճկուն եւ նուրբ պէտք է գիտնաս խօսիլ եւ համոզել»¹⁹:

Տիրան նոյն երգիծանկարը երեք անգամ կը գծէր երեք տարբեր թերթերու մէջ. Ալ Սայեատին համար կը մտածէր անոր տիրոջ Սայիտ Ֆրէյհային պէս, Ալ Տապպուրին համար՝ Միշէլ Մքարզէլին պէս, իսկ Le Soirին՝ իր ուզածին պէս:

Այս մեծ թիւով եւ բազմալեզու օրաթերթերու, շաբաթաթերթերու եւ պարբերաթերթերու մէջ, մօտաւորապէս 30,000 երգիծանկարներ կը վիտան մին միւսէն տարբեր, մին միւսէն խայթող, եւ միշտ մին միւսէն յաջող ու փնտռուող...:

1975ի եղբայրասպան կռիւը գրեթէ առանց բացառութեան Լիբանանի մէջ բնակող ամէն անձի ձեռով մը վնաս հասցուց ... առաւել կամ նուազ չափով:

Սակայն Տիրանին հասցուած վնասը միմիայն Տիրանին պէս տուկուն նկարագիր ունեցող անձ մը կրնար չըջանցել, վերսկսելու համար իր յարատեւ աշխատանքը: Արդարեւ, Տիրանին արուեստանոցը որ կը գտնուէր Պապ Իտրիս, 1975ին զոհ գնաց հրդեհի եւ կողոպուտի: Տիրան, մէկ շաբթուան զինադուլէն օգտուելով կ'երթայ իր աշխատանոցը, ականատես ըլլալու հրդեհի աւերներուն առընթեր, տրցակներով երգիծանկարներու փճացումին: Իր անտիպներէն վտիտ մէկ մասը, զոր տարած էր իր բնակարանը, դէպքերէն առաջ, Հայաստանի մէջ տալիք ցուցահանդէսին որպէս ատաղձ եղան միակ փրկուածները:

Տիրան Աճէմեան չէ բաւարարուած աւելի քան 30 անուն մամուլի էջերը ողողելով, այլ ձեռնարկած է երգիծանկարչական լայն տարածքով ստեղծագործութիւններու:

1950ին Le Soir-ի մէջ ծնունդ կու տայ իր հռչակաւոր «Ղանթուսին արկածախնդրութիւնները» գործին, 200 դրուագ—պատմութիւններով: Տիրանի խօսքերով, «Ղանթուս միջին լիբանանցիի տիպարն է, ողջամիտ, սրամիտ ու խորամանկ: Ան ամէն տեղ է, կը քննադատէ, կը հակաճառէ ու կը խօսէ, բայց համակրելի է միշտ»:

Le Soir-էն «Ղանթուսի արկածախնդրութիւնները» արաբական եւ հայկական զանազան թերթերու մէջ արտատպուած են օրը օրին: Ղանթուս կը շարունակէ իր արկածախնդրութիւնները հասնելու համար 1977ին, այսինքն Լիբանանի եղբայրասպան կռիւներուն: Ղանթուս ամէն գործ կ'ընէ. օրուան համեմատ՝ լուծալու է, որ իր դրամները կը փոխադրէ ճաշամանին մէջ եւ նման ճարպիկութիւններ՝ «պոչ բռնել» ազատուելու համար: 1975ին, Ղանթուսին աչքերը կ'ըլլան կարճատես, ուստի ականց կը դնէ: Այն ատեն կը տեսնէ իրականութիւնը ... Պէյրութ քաղաքին կեդրոնը քանդուած ...: Կ'արցունքոտին աչքերը եւ Ղանթուս կը նախընտրէ վար դնել ականոց ... ու մնալ կարճատես...²⁰:

Տիրան, խօսելով Ղանթուսի մասին, կ'ըսէ. «Կեանքիս երազն է զայն տեսնել «փոքր պաստառ»ի վրայ սփռուած»: Ղանթուս իր ստեղծած զաւակն էր, եւ ամբողջ Լիբանանը զայն որդեգրեց ... իբրեւ ամբողջական միջին լիբանանցին:

1968ին Տիրան կը պատրաստէ հոյակապ գործ մը՝ Թումանեանի Քաջ Նազարը, պատկերազարդուած 140 երգիծանկարներով: Իւրաքանչիւր երգիծանկարին մեկնաբանութիւնը տրուած է Թումանեանի խօսքերով ...: Բայց այդ խօսքերուն հոգի ու թռիչք տուողը եղաւ Տիրանը իր գիծերուն կատարելութեամբ, գոյներուն համադրութեամբ եւ արտայայտութեամբը

հերոսին ու զինք չըջապատողներուն: Ի՛նչ խօսուն են այդ երգիծանկարները եւ ճոխ:

Հայրենիքի Չայնը՝ «Քաջ Նազարը Հիացնում է» յօդուածով կը գրէ. «Այս գիրքին մէջ մէկը յատկապէս հիացմունք ու անկեղծ ժպիտ է առաջացնում: Յովհաննէս Թումանեանի Քաջ Նազարն է՝ հրաշալի չքեղ տպագրութեամբ, որ հնարաւոր է դարձել պէյրութահայ յայտնի երգիծանկարիչ Տիրան Աճէմեանի պատկերազարդումների շնորհիւ, թէեւ այնքան էլ հեշտ չէ գեղարուեստական նման բարձրարուեստ աշխատանքները լոկ պատկերազարդումներ անուանել, դա Քաջ Նազարի իւրատեսակ վերարտադրումն է, գոյների եւ գծերի լեզուով»²¹:

Նոյն առիթով, Չարթօնքի մէջ, գրուած է հետեւեալը. — «Հայ գիրքի պատկերազարդման պատմութեան մէջ, որ հարուստ է չքեղ իրագործումներով մեծ վարպետներու, Տիրան Աճէմեանին այս գործը կը գրաւէ իւրայատուկ տեղ մը շնորհիւ այն իրողութեան, թէ՛ «ի վերուստ» կոչեցեալ երգիծանկարիչի մը յստակատեսութեամբ, չի հանդիսանար միայն լուսաբանումը ծիծաղելի երեւոյթներուն, այլ կ'ընէ նաեւ ամբողջական վերապատմումը անոնց, սրախօս ու հմայիչ ոճովը իր գիծերուն ու գոյներուն»²²:

Սփիւքի մէջ, Նշան Խոշաֆեան, Տիրանի գործունէութեանց նուիրուած իր լայնածաւալ յօդուածով, Քաջ Նազարի առիթով կ'ըսէ. «Առիթը ունեցած ենք մօտէն տեսնելու նկարները, օրը օրին հետեւելով արուեստագէտին կողմէ իրագործուած բոլոր կատարելագործութիւններուն, որոնց վրայ հիմնուելով կրնանք վկայել անոնց բացառիկ արժէքին մասին, որ հիմնովին կը վերակենդանացնէ Թումանեանի գործին ոգին ու երեւակայութիւնը»²³:

Սովետական Արուեստի մէջ կը կարդանք. «Այս իմաստով (ծրագրայնութիւնը, որոշակի թեման ամբողջապէս բացայայտելու ձգտումը), արուեստագէտի ձիրքը յատկապէս ակնառու է Քաջ Նազարի մէջ: Հնարամտօրէն օգտագործելով գրական երկի ընձեռած հնարաւորութիւնները, Տիրան Աճէմեան առանձին առանձին թերթերով սկսում եւ աւարտին է հասցնում սաթիրական հեքիաթի ողջ պատումը: Կարեւոր հանգամանք է այն, որ նկարիչը հարազատ մնալով հեքիաթի ոգուն, այժմէականացնում է իր հերոսներին: Նրա պատկերացմամբ եւ տեքստերի դիպուկ ընտրութեամբ ամէն մի թերթ ուրոյն հնչեղութիւն է ստանում, միաժամանակ մնալով որպէս ամբողջականի մի մասը: Նման մօտեցումն էլ հենց կոմպոզիցիոն կոռու միասնականութիւն է հաղորդում ողջ շարքին»²⁴:

Տիրան Աճէմեան սիրահար մըն էր Թումանեանի գործերուն, որոնք իրօք իրենց պարզութեան մէջ անգամ ընկերային լուրջ հարցերու արտայայտութիւնը կը ցոլացնեն, ըլլա՛յ Քաջ Նազարի, ըլլա՛յ Անխել Մարդի, մանաւանդ՝ Կաթիլ Մը Մեղրի մէջ:

Տիրանի սուր գրիչը, իր անկրկնելի գիծերով ուժով, թուժանեանի ոգին, միտք բանին, կը վերակենդանացնէ ... գեղարուեստական ըմբռնունմի առնթեր:

1969ին, Տիրան կը պատրաստէ «Երկինքը Փուլ կու գայ» երգիծապատկերը, Լիբանանի հեռատեսիլի պատուէրով:

1972ին, ան կ'իրագործէ թուժանեանի Անիսէթ Մարդը 55 նկարներով:

Տիրան Աճէմեան վերոյիշեալ լայն պատառով երգիծագրական գործերուն ձեռնարկելէ շատ առաջ, Հալէպ եղած շրջանին, երգիծանկարներով զարդարած էր Սուրիահայ Տարեգիրքը: Իսկ 1951ին՝ Ծիծաղ-Ազգային-Սիջազգայինը՝ թուրիկի սուր եւ հիւմորով օծուն յօդուածներով հատորին երգիծանկարազարդումն ալ ըրած էր:

Այս 590 էջոց հաստափոր հատորը, ինքզինք «չորրորդ» երգիծաբան հռչակող Միհրան թուրիկեանի հեղինակութեամբ, առատօրէն ճոխացուած է աննման Տիրանի 45 երգիծանկարներով, որոնք գրիչով գրուած յօդուածներուն անջնջելի պատկերացումը կը դրոշմեն ընթերցողին մտքին մէջ:

Մեր ազգային կեանքին մօտ 35 տարուայ ցոլացումը հոն քանդակուած է քաղաքական անձնաւորութիւններով, եւ մանաւանդ մտաւորականներով հոյլին (թէ՛ մասնակի եւ թէ՛ հաւաքական) ցուցադրութեամբ ... Տիրանի անչեղ երգիծանկարներով:

Մօտ 30 տարիներով շրջանի մը (1929—1959) աւելի քան 60 անուն գրող թէ՛ մտաւորական հայ անձնաւորութիւններով պատկերները ունինք Տիրանին երգիծանկարներով:

Տիրան իրօք, «ի վերուստ ընտրեալ» մըն էր. որ ոչ միայն մարդ էակին հոգեբանութիւնը ակնթարթօրէն կը հասկնար, եւ զայն կը բանտէր իր երգիծանկարով, այլ նաեւ՝ կենդանիներով: Թէեւ անոնք անխօս, սակայն անոնց լեզուն կը հասկնար այնքան լաւ որ իր մօտ 20 երգիծանկարներով Գեղարդի Հասկցողին շատ բարեւ առակագիրքը պատկերազարդեց անսխալօրէն, զանոնք (կենդանիներ) զգեցնելով աչքի արտայայտութիւններով, ձեւի փոփոխակով:

ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՄԵՐ

Տիրանի երգիծանկարներով զանգուածային արտադրութիւնը կը սկսի 1937ին, երբ արդէն նշանակուած էր L'Orientի պաշտօնական երգիծանկարիչը:

Պէջրութի իր առաջին կարեւոր ցուցահանդէսը տեղի կ'ունենայ 1961ին, Galerie Alecco Saabի մէջ: Le Soir թերթը առաջինը կ'ըլլայ արձագանգողը՝ ցուցահանդէսի բացումին: Յօդուածին վերտառութիւնը ցնցիչ որակումով

կ'ըլլայ "D'Artagnan de la Plume": Յօդուածագիրը հարց կու տայ. «Երգի-
ծանկարնե՞ր ... ո՛չ, նկարագիրներու radioscopieներ: Իրօք, մարդը ամբող-
ջութեամբ կը յայտնուի գծագրութիւններու մէջ: Անձնաւորութիւններ կը
խնդան, կը շարժին, կ'ոգեւորուին Galerie Alecco Saab ցուցասրահին
ամենավերջին շարքին: Անոնց «հայրը» կրնայ հպարտանալ իր ծնունդներով
քանզի զանոնք վերածնեց իրենց նկարագրին պատկերովը, իրենց հոգիին
պէս ... իր (երգիծանկարիչին) անկուշտ բայց գուրգուրոտ «հիւմոր»ին
պրիսմակէն անցընելով:

«Այս ցուցահանդէսին առիթով ան կը պնդէ թէ երգիծանկարչութիւնը
առաջնակարգ արուեստ է (ոչ թէ կրտսեր), նման մեծ նկարիչներուն
(Toulouse Lautrec, Goya, եւայլն) արուեստին: — Ի տես Տիրանի քաղաքական
դէպքերու առթիւ գծած երգիծանկարներուն, յօդուածագիրը կը գրէ.—
Քաղաք—ծաղրական (politico-satirique) երգիծանկարիչ մը գիտէ ոչ միայն
մեկնաբանել օրուան դէպքերը եւ համադրութիւն ստեղծել, այլ զանոնք
նախատեսել, փորձել մարգարէ ըլլալ եւ նախապատրաստել հանրային
կարծիքը ինչպէս կ'ընեն Searleը Punch թերթին մէջ, եւ Steinbergը New
Yorkerին մէջ:

Պէյրութ նոյնպէս ունի իր այդ երգիծանկարիչը»²⁵:

Gazette Litteraire կ'աւելցնէ. «Լիբանանեան ամբողջ քաղաքակա-
նութիւնը հոն ներկայացուած է, ինչպէս նաեւ գիրի եւ արուեստներու
աշխարհը: Հոն է գեղագիր նկարիչը, հռչակաւոր George Mathieun: Տիրան
այլ մեծ երգիծանկարիչներէ (ինչպէս օրինակ Օթթօ Սոկլով, Սիրլ, Սինէ,
Khan, Ամի եւ մանաւանդ Mose) կ'անջատուի եւ իր խոստովանութեամբ
կ'ըսէ. «Ես կը փնտռեմ ժպիտը եւ ոչ թէ խնդուքը»²⁶:

Աչքի կը զարնեն «Պեքաայի հսկային» (Իպրահիմ Հայտար) եւ Ք.
Շամունին ու Ք. Ժոմպլաթին երգիծանկարները այլ երգիծանկարներու
առընթեր: Տիրան կը բացայայտէ ցոլացում մը իր ներաշխարհէն. «Հիւմորը
շատ բարակ պատ մըն է, միջնորմ մը ճափոնական թուղթով, զոր պէտք չէ
հրել: Ծակեցէք զայն եւ հաս կ'իյնաք գռեհկութեան մէջ»:

«Այս առաջին ցուցահանդէսին առիթով Տիրան, որ գիտակից է իր
գիծերուն կատարելութեան, այսպէս կը խոստովանի. «Եթէ ուզեցի որ ըլլայ
այս ցուցահանդէսը Alecco Saab Galerieի մէջ, ապագային երգիծանկարիչ-
ներու սալոն մը կանգնելու տեսիլքով ըրի, քաջալերելու համար երիտա-
սարդները՝ պահպանելու իրենց ambitionը»:

«Իրօք, պիտի ոգեւորուինք այս ցուցահանդէսին ի տես, ցուցահանդէս՝
ուր կը յայտնուի Տիրանի տիրականութիւնը իբրեւ անմրցելի երգիծանկա-
րիչ մը»:

Ազդակի մէջ, այս ցուցահանդէսին առթիւ, ի միջի այլոց կը կարդանք.
«Տիրանին գիծերը ... Ահաւասիկ ամբողջ գաղտնիքը իր արուեստին: Տիրանի

«կենսական տարածութիւն»ը ինչպէս կը սիրէ ինքըսել, գլուխն է: Մարմնին մնացեալ մասերը իրեն համար այդ գլուխով յատկանշուող նկարագիրը աւելի շեշտելու կամ այդ գլուխին պատուանդան հանդիսանալու կը ծառայեն»²⁷:

Իսկ Վ. Հաքիմ, կը ծանրանայ, առաւելապէս, «Ղանթուս»ի արկածախնդրութիւններուն շարքին վրայ: Ան կը գրէ. «Եղիցի Ղանթուս եւ եղեւ Ղանթուս»: Ղանթուս թերթավաճառ կը յայտարարէ. ««13 զոհեր» ... Թերթերը կը գնուին ... սակայն այդ լուրը չկայ հոն: Գնորդները կ'ուզեն զինք փնտռել: Ան արդէն անհետացած է: Ղանթուս սրճեփ, Ղանթուս լուծայափոխ: Ղանթուս հեծանիւի մրցումին իր փեթակի մեղունները կ'արձակէ իրեն մրցակիցներուն վրայ եւ կը շահի...:

Աչքի կը զարնեն երգիծանկարները Ռաշիտ Քարամէի, Էմիր Մեծիտ Արսլանի, Աֆիֆ Թիպիի, Տիգրան Թոսպաթի, Անրի Քեքոթի, Կապրիէլ Թրատի, Տոքթ. Երուանդ Զիտեճեանի, Երեսփոխաններ Խաչիկ Պապիկեանի եւ Սուրէն Խանամիրեանի, Վահէ Սեթեանի, Փասքալ Փապուճեանի, որ իր հասակը կը չափէ իր շինած եկեղեցիներուն հետ»:

Haig Club աղումբի 12 Դեկտեմբեր 1969ի ցուցահանդէսի մասին Le Soir կը գրէ. «Հոն հաւաքուած են 40 տարուայ ընթացքին արտադրուած մեծ թիւով երգիծանկարներէն մօտ 200 հատ, որոնք, տրամաբանական ձեւով ցուցադրուած, կը վկայեն Տիրանին անվիճելի վերելքը իր արուեստին մէջ, որուն հիմնադիրը եթէ ինք չէր Լիբանանի մէջ, եղաւ սակայն թիւ մէկը, գազաթը երգիծական նկարչութեան»: Այս երկար յօդուածը լայնօրէն վեր կը հանէ Տիրանին գիծերուն անմրցելիութիւնը, Ղանթուսի ստեղծագործութիւնը եւ վկայութիւնը Լիբանանի քաղաքական կեանքին: Ապա կը ծանրանայ լիբանանեան եւ միջազգային քաղաքականութեան եւ կ'աւելցնէ. «Մենք պէտք է շնորհակալութիւն յայտնենք Տիրանին պատմութեան դասին համար, որ կը թարմացնէ աւա՛ղ, մեր յիշողութիւնը: Այս շարքին մէջ կը տողանցեն նաեւ Տը Կոլը, Փոմփիտուն, Ֆիտէլ Քասթրոն, Մաօ Յէ Թունկը, Նիքսընը: Տիրան չէ մոռցած Իսրայէլը եւ կը նկարագրէ ճշմարտութիւնը մեծ վարպետութեամբ ուր «ազատութեան արձան»ը հրեայ մըն է, որ կը ծածանէ ջահի փոխարէն մեծ տոպրակ մը տոլարներով լեցուն»²⁸:

Իսկ Magazine այս ցուցահանդէսին առիթով կը գրէ. «Մօտ 50 տարի արդէն, Տիրան երգիծանկարչութեան երէցն է Լիբանանի մէջ, Տիրան տէրն է արդէն մօտ 25,000 նկարներու, որոնք կը պարփակեն թէ՛ ընկերային եւ թէ՛ քաղաքական կալուածները»²⁹:

Չարթունք, նոյն ցուցահանդէսին առթիւ վեր կը հանէ բացառիկ գեղեցկութեամբ երգիծանկարը Արշակ Զօպանեանի «Վերջին Ծաղիկը» յորջորջումով: Թողուածը գովքը կ'ընէ Ղանթուսի աչքառու շարքին ... Ղան-

թուսը կոչելով «երգիծանկարիչին հոգեզաւակը»³⁰։

L'Orient հետաքրքրական կը գտնէ ցուցադրութիւնը Կալիֆօռնի մէջ լոյս տեսած առաջին երգիծանկարին եւ Հայկ Քլապի վերջին երգիծանկարներուն (որոնցմէ աչքի ինկողը կ'ըլլայ Տոքթ. Երուանդ Ճիտեճեանը)՝ այն ահագին ինքնավստահութիւնը, որ այժմ իր մատիտի հարուածները առած են։ «Ան (մատիտի հարուածները) հասցուցած է այն վիճակին, որ կը զանազանուի երգիծանկարչութեան մէջ ... [Թաթին հարուածը որ չի խնայեր]»։

«Հոն կը տեսնենք վերածնիլը շրջաններու. «Ռիատ Սուհ մը, Ֆէսը հակած, Լիստա Սըրսոք մը աւանդական յարդարանքով, Մուսուլիւնի մը կռիւի մէջ, Քամալ Ժոմպլաթ, Հիթլէր մը հռոմէացի հերոսի պէս գոռացող Veni vidi vici, եւ Էմիր Մեճիտ մը եւ այլն։ Տիրանին արուեստը, միշտ ջղուտ եւ ուժեղ, մեզի կը խոստանայ դեռ բազմաթիւ խանդավառող հեռանկարներ»³¹։

1972—1973 Տիրան կը մասնակցի Grenier des Artistes-ի կողմէ կազմակերպուած ցուցահանդէսին։

1974ին, Թեհրանի հայ համալսարանականներու հրաւերով իրենց ակումբին մէջ, Տիրան իր գործերուն մէկ մասին ցուցահանդէսը կու տայ։

Թէ՛ Ալիք Թերթը, եւ թէ՛ պարսկական թերթերը հպարտանքով եւ լրիւ գնահատութեամբ կ'արձագանգեն Տիրանին այս ցուցահանդէսին։

Ապա 1974ին նոյն ցուցահանդէսը կը կրկնուի Նոր Զուղայի հայ ակումբին մէջ, նոյն հետաքրքրութիւնը ստեղծելով ոչ միայն հայ համայնքին մէջ այլեւ թաւրիզցի զարգացած պարսիկներուն մօտ մանաւանդ։

1974ի պարսկական այս ցուցահանդէսով, հայը, որ երբեք խորթ չէր եղած պարսիկին մօտ 1660էն ասդին, աւելի արժեւորուեցաւ երգիծանկարչութեան յաղթանակով։ Թեհրանի ցուցահանդէսին առիթով, Ազդակ կը գրէ. «Ծանօթ արուեստագէտին գործերը ջերմ ընդունելութիւն գտած են հայ թէ՛ օտար շրջանակներէ ներս։ Մեծ թիւով այցելուներ դիտած են Տիրանի երգիծանկարները, որոնք կը յայտնաբերեն բացառիկ ձիրք ու տաղանդ։ Թեհրանի հայ թէ՛ օտար թերթերը ջերմ գնահատանքով արտայայտուած են հայ արուեստագէտին մասին»³²։

1975ի Մարտին եւ Ապրիլին, Հայէպի Comité du Centre Culturel Arabe-ի եւ Սարեան Ակադեմիայի հրաւերով, Տիրան կու տայ լայն ցուցահանդէս մը, դասախօսութիւններու շարքի մը ընկերակցութեամբ։ Նոյն տարուան Հոկտեմբերին, Սփիւռքահայութեան հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի հրաւերով, նոյն Կոմիտէի սրահներուն մէջ կը կատարուի Տիրանի երգիծանկարներուն ցուցահանդէսը։ Այս առթիւ, Սովետական Արուեստը Տիրանի մասին կը գրէ. «Սուր դիտողականութեամբ օժտուած, համաշխարհային երկրորդ պատերազմի հենց սկզբից [նա] իր ամբողջ ուժը ուղղում է միջազգային ուժակցիայի ոտնձգութիւնները մերկացնելուն։ Որոշակի

ատելութիւնը ֆաշիզմի դէմ, Աճէմեանին դարձնում է առաջադէմ մարդկութեան, Սովետական Միութեան ջերմ բարեկամը»։ Կը յիշատակէ նաեւ «Հինները եւ Նորները» խորագիրով շարքին մէջ «աչքի են ընկնում Վահան Թէքէեանը (Մէկ Հատիկ), Անդրանիկ Մառուկեանը, Արամ Խաչատրեանը եւ ուրիշներ։ Դրանք տրուած են խարակտերների սուր ըմբռնումով, զուսպ եւ արտայայտիչ գծանկարով»։ Թերթին մէջ արտատպուած են Վահան Թէքէեանին երգիծանկարը՝ Մէկ Հատիկը բնորոշումով, եւ Հիթլէր՝ կանգնած Մոսկովիի ուսերուն կը փորձէ հասնիլ Լենինկրատ եւ Մոսկուա, տակը գրուած՝ «Չես հասնի»³³։

Հետաքրքրական է La Revue Du Libanի յօդուածը՝ Diran en Arménie վերտառութեամբ, ուր կը խօսուի Տիրանի Հայաստան տալիք ցուցահանդէսի նախապատրաստութեան մասին։ Այս առթիւ պիտի ստեղծուէր նոր պատկերազարդուած երգը երգիծանկարչութեամբ "Partant pour l'Arménie" որ վերանուանուեցաւ Le Monde de Diran։ Այս մեծ երգիծապատկերը, գծուած Տիրանին կողմէ, կը ներկայացնէ Տիրանը՝ գեղադէմ եւ ժպտուն, առոյգ երիտասարդը, ձախ ձեռքին բռնած դօշաւիկի Քաջ Նազարը, իսկ աջ ձեռքին՝ գրկած Անխելք մարդը, Ղանթուսը, իր հոգեզաւակը՝ իր առջեւէն վազող, շալկած պայուսակ մը՝ «դէպի Երեւան» որ կը կշռէ մօտ քսան քիլօ, պարունակելով դիմանկարներ, քաղաքական երգիծանկարներ՝ տեղական թէ միջազգային, երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, «Երկինքը փուլ կուգայ»ն եւ Ղանթուսի արկածախնդրութիւնները... եւ ահա Տիրան հսկայաքայլ կը փութայ ի Հայաստան...³⁴։

1978ին իրարայաջորդ երեք ցուցահանդէսներ, մին՝ Համազգայինի «Վասպուրական» սրահին մէջ, երկրորդը՝ Յովակիմեան-Մանուկեան երկրորդական վարժարանին մէջ, իսկ երրորդը՝ Դարուհի Յակոբեան աղջկանց վարժարանին մէջ։

Կանչ, նշելէ ետք, թէ որեւէ այլ ժողովուրդի մշակոյթի մէջ ալ— ինչպէս մեր մշակոյթին մէջ— քիչ են երգիծաբաններն ու երգիծանկարիչները, կը հաւաստէ թէ պատճառը «մշակոյթի այդ մարզին պահանջած բացառիկ բազում ձիրքերու միաձուլումն է»։ Հոն ցուցադրուած ստեղծագործութիւնները, մօտ 100 կտոր, էին որոնք փրկուած եղան հրդեհէն եւ թալանէն զոր 1975ին պատահեցան Տիրանի աշխատասրահին մէջ, Պապ Իտրիսի մէջ³⁵։

«Քաղաքական կեանքէն ներս Տիրանի քննադատական սուր աչքէն ոչ մէկը կը վրիպի. «Ղանթուսի արկածախնդրութիւնները» ու ընդմէջէն լիբանանեան ամբողջ «տրամ»ը կը մերկացուի իր կարեւորագոյն փուլերով։ «Հայկական բարքեր» ու շարքը, մօտաւորապէս տասը կտոր, կը մոխրացնէ բովանդակ արժանապատուութիւնը։ Անխելք մարդը կ'արծէք կը նկարագրէ այսօրուան հայ մարդուն մտահորիզոնը։ Քաջ Նազարով՝ իր

աղբիւսին մէջ յոխորտացող աքլորը որ առանց ամէնալու հերոսի երազներ կը հիւսէ»:

«Վասպուրական» սրահին մէջ տեղի ունեցած ցուցահանդէսին առիթով, La Revue Du Liban թերթին վերտառութիւնը յատկանշական է. "Diran Le Doyen des caricaturistes": Թերթը կ'արտատպէ իր երգիծանկարներէն մի քանին, օրինակ, «Քաջ Նազարը պատերազմի կ'երթայ», «Արամ Խաչատուրեան կը ճախրէ սուրերու պարով», «Հիներն ու նորերը որ ճանչցայ», «Հայկական բարքեր», «Քաջ Նազար», «Անխելք մարդը», «Ղանթուսի արկածախնդրութիւնները»:

«Ցուցադրուած գործերը կը պարփակեն Տիրանի արուեստին բոլոր երեսները, այնուամենայնիւ կարեւոր է յիշել, որ Արուեստագէտը իր ամբողջ կեանքի տեւողութեան պաշտպանած է արդարութիւնը: Իր սուր եւ արդարադատ նայուածքը ընկերային, ազգային եւ մարդկային բոլոր խնդիրներու առջեւ եղած է անաչառ: Երբեք նպատակ չէ ըրած խնդացնելը, այլ մղած է հանդիսատեսը անդրադառնալու եւ ի հարկին տրամելու կամ բողոքելու ... եւ միթէ հո՞ս չէ մեծութիւնը երգիծանկարիչին որ իր տաղանդը ի սպաս կը դնէ մարդկային հոգիները ցնցելու անսպասելի սրամտութեամբ մը»: Տիրանին յատկանիշերն են մեծ երեւակայութեան տէր, գծագրութեան «վիրթուոզ» մը, յստակ ու ժուժկալ գիծերով, քիչով չատը ըսելու կարողութեամբ օժտուած: Իր համադրողի (composition) ինքնատպուլթիւնը զինք կը դասէ վարպետներու շարքին: Գոյներու համադրութիւնը լաւագոյնս կը համապատասխանէ գծային ուժին, ընդհանուր ներդաշնակութիւն մը կազմելով»:

Այս երեք իրարայաջորդ ցուցահանդէսներուն առնչութեամբ, Արարատ օրաթերթը «Վերջին մեծը՝ Տիրան Աճէմեան» վերտառութեամբ յօդուածին մէջ, կը գրէ. «Ցուցահանդէս մը ուր կը տեսնենք փռուած մեր «բարքերը», մեր «կարողութիւնները», մեր բոլոր վէրքերը ... եւ բնական է խնդալու տեղ, երգիծանկարներու դիմաց, ունեցանք տխուր խորհրդածութիւններ: Հազարի հասնող հրաշալի ստեղծագործութիւններով, Տիրան կը խարանէ ու լրջութեան կը հրաւիրէ հայ հաւաքականութեան բոլոր ներկայացուցիչները, սկսած գրողներէն, հայ դատը հետապնդողներէն, հայ գիրքը տեսնելուն պէս լեղապատառ փախչողներէն ... մինչեւ պատեհապաշտ մեր «Քաջ»երն ու «Անխելք»ները, որոնք երազներու զոհ կ'երթան ի վերջոյ...: Արուեստագէտը չի խնայեր ոչ մէկուն: Եւ որովհետեւ իր արուեստը չափազանց ուժգին է եւ ցնցիչ, ան կը յաջողի կատակերգութիւնը հասցնել իր գազաթնակէտին պարզ ու ճշգրիտ թոններով:

«Ահա թէ ինչո՞ւ երգիծանկարչութիւնը կը նկատուի մեծագոյն գէնքերէն մէկը միջազգային մամուլին եւ հանրային կարծիքին մէջ: Գործադուլներու մասին, Ղանթուսի ժապաւենի մէկ հատուածը, չորս իրար

կցուած պատկերներով, իրօք, գիւտ մըն է»։ Թերթը թուելէ ետք Ղանթուսի արկածախնդրութիւնները, Քաջ Նազարը եւ Անխելք Մարդը առատ արտառոցութիւններով, եւ ապա զանազան նշանաւոր քաղաքական եւ արուեստի անձնաւորութիւններու շարանը երգիծականկարներու՝ Ա. Խաչատուրեան, Բ. Կանաչեան, Մաթիէօ, Շարթ, Կիրակոսեան, Սարուխան, Վահէ Սեթեան, եւ այլն, կը հաստատէ թէ անոնք են «Վկայութիւն մը աւելի քան 40 տարիներու պատմութեան»³⁶։

Իսկ L'Orientը այս վերջին ցուցահանդէսներուն առիթով կը վերնագրէ "Diran ou 50 ans de Caricature au Liban"։ Էջը կը պատկերազարդէ վերատպումովը «Տիրանի Աշխարհը» ինքնանկարին եւ ստեղծագործութիւններու զորս պատրաստած էր «Երթ դէպի Հայաստան»ի համար, առաւել՝ Պէյրութ գտնուած այլ երգիծականկարիչի մը, Մաթիէօ—ի երգիծանկարը։ Յօդուածագիրը կը մանրամասնէ մանաւանդ «Անխելք Մարդը» սապէս. «Այս պատմութիւնն է ապուշի մը որ կ'երթայ գտնելու բարին Աստուած, զանգատելու համար իր ճակատագրին դէմ։ Ճամբան կը հանդիպի ուրիշ դժգոհներու՝ գայլին, գեղանի աղջիկին, չոր ծառին եւ ծերունի գիտնականին։ Ասոնց բոլորն ալ իրմէ կը խնդրեն ի նպաստ իրենց միջամտել Աստուծոյ մօտ։ Յետ երկար ճամբորդութեան, ան կը հասնի Բարին Աստուծոյ որ կը գոհացնէ ամէնուն իղձերը։ Բայց ապուշը չգիտնալով օգտուիլ իր բախտէն, վերջնականապէս կը յօշոտուի խորամանկ գայլէն»³⁷։

«Վասպուրական» ցուցասրահի ցուցադրութեան առթիւ, դարձեալ La Revue Du Liban, զրոյցի ձեւով կը մօտենայ Տիրանին։ Թուելէ ետք թէ՛ «Ղանթուսի արկածախնդրութիւնները» եւ թէ՛ «Քաջ Նազարը», ինչպէս նաեւ «Անխելք Մարդը», Քաջ Նազարի մասին կ'արտագրէ Տիրանին խօսքերը. «Իրաւ է որ Թումանեանի գործն է զիս ներշնչողը, բայց անձնաւորութեան ստեղծագործութիւնը բոլորովին ինձմէ է, յղկուած, գունաւորուած եւ ներկայացուած Տիրանեան sauceով»։ Թերթը կ'արտատպէ Ուիլիըմ Սարոյեանի անհատնում երկարութեամբ պէխով երգիծականկարը, My Name is Aramով մկրտուած, եւ Քամիլ Շամունը վագրի մարմնով, մկրտուած Le Repos du Tigre³⁸։

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լիբանանի ամէնէն ընտիր եւ ամենաշնորհեալ սրահը՝ հանրային բարձր մակարդակով դասախօսութիւններու համար եղած է Cénacle Libanais։

Տիրան 1954ին պաշտօնապէս Cénacleի վարչութեան կողմէ կը հրաւիրուի երգիծականկարչութեան մասին դասախօսութիւն մը տալու։

Le Matin թերթը այդ դասախոսութիւնը այսպէս կը ներկայացնէ իր բազմազազար ընթերցողներուն: Diran Adjémian, notre "Dubout" national parle de l'influence du dessin humoristique dans la société libanaise³⁹:

"Dubout"ն ֆրանսացի ապրող մեծագոյն երգիծանկարիչներէն մէկն է:

Տիրան Աճէմեան ֆրանսերէնով ոչ նուազ քան մէկ ժամ կը խօսի իր նիւթին մասին, միանգամայն փաստարկութիւններ տալով, սեւ խոշոր գրատախտակին վրայ գծելով իր տեսակէտերը՝ ներկաներուն երգիծանկարներուն վրայ:

Պարկեշտ եւ Հմուտ դասախօսի մը նման, ան նախ կ'ընէ հակիրճ պատմականը Լիբանանի մէջ երգիծանկարչութեան: Կը յիշէ որ Ad Dabbourն էր եղած առաջին երգիծաթերթը, որուն արժանաւոր երգիծանկարիչը եղած էր Իզզէթ խորշիտը (ընկերային եւ քաղաքական մարզերով): Ապա եղաւ Ռաֆաաթը, որուն յաջորդեց տարիներ ետք Ռատուանը, ապա ինչիւ Աշքարը ... եւ վերջինը եղաւ Տիրանը:

Յետոյ ան կ'անցնի իր նիւթին՝ երգիծանկարչութեան արուեստը— իր դերը եւ կարելիութիւնները:

«Երգիծանկարչութիւնը է առողջ քննադատութիւն մը եւ ունի դաստիարակչական դեր մը»: «Երգիծանկարչութիւնը կը ներկայացնէ վտանգ մը ... պզտիկ ոչինչ մը գինք կը բաժնէ գռեհկութենէ: Պէտք է զայն կասեցնել ճիշդ լաւ սահմանին»: «Պէտք է մերժել այն զաղափարը թէ երգիծանկարչութիւնը կրտսեր արուեստ մըն է, ինչպէս ոմանք կ'ենթադրեն եւ թէ ան «նկարչութեան մէկ ճիւղն է, սահմանափակ կարելիութիւններով»: Սխալ է այս: Երգիծանկարչութիւնը շատ դժուարին արուեստ մըն է, որ կը պահանջէ պայմաններ՝ նոյնքան խոր, որքան ուրիշ արուեստներ: Կարծեմ չափազանցած չեմ ըլլար երբ հաստատեմ որ մարդ կը ծնի երգիծանկարիչ, ինչպէս կը ծնի բանաստեղծը»:

Այս նոյն conferenceին մասին Le Soir իբր վերտառութիւն իր յօդուածին, կը գրէ "La caricature n'est pas un art mineur," ապա կը մէջբերէ Տիրանի խօսքերէն՝ «Երգիծանկարչութեան պատմականը կը սկսի 19րդ դարու կէսին: Իր «ազնուականութեան» տիտղոսը իրեն շնորհած է մեծերէն Daumier, եւ մեր օրերուն կան Semը եւ մեծն Sennepը, որոնց մատիտի հարուածները, քանի մը գիծերը, բաւական են կայունացնելու անձնաւորութիւններ դարձած առասպելները: Երգիծանկարը գծագրութեան վրայ այն առաւելութիւնը ունի, որ յաճախ զանց կ'ընէ ծանօթագրութիւն եւ բացատրութիւն⁴⁰:

«Ան բացատրողական է ինքնիրմով: Երգիծանկարչութիւնը—Humourը եւ Comiqueը, որոնք դուրս կու գան գիծերէն, կու տան չափն ու դիրքաւորումը անձնաւորութիւններուն: Այսպէսով երգիծանկարչութիւնը

բարոյախօսութիւն է, որովհետեւ իր մատիտով եւ կամ գրիչով կը փորձէ պատժել մեր բարքերը, եւ շտկել մեր թերիւնները ձաղկանքի միջոցաւ, որ սակայն մահացու է, կրնայ վիրաւորել բայց ոչ խորապէս խոցելով, այլ պարզ ճանկւտուք մը որ ձեզ կ'արթնցնէ»:

Յօդուածը կ'եզրափակուի հետեւեալ պարբերութեամբ. «Խուռներամ ունկնդիրները շունչերնին բռնած մեծ հետաքրքրութեամբ հետեւեցան այս իրօք բացառիկ դասախօսութեան որ Տիրան կրցաւ անջնջելիօրէն դրոշմել ներկաներուն յիշողութեան մէջ, սեւ գրատախտակին վրայ բազում ներկաներու երգիծանկարները գծելով»:

Այգ, արձագանգելով Տիրան Աճէմեանի ձեւարանի սրահին մէջ տուած այլ դասախօսութեան մը, կը գրէ. «Այս խիստ հետաքրքրական դասախօսութեան ներկայէր գեղարուեստասէրներու մեծ բազմութիւն մը, որ սկիզբէն մինչեւ վերջ մեծ հետաքրքրութեամբ հետեւեցաւ սիրուած արուեստագէտին տուած ծանօթութիւններուն, ու ... գծած գիծերուն:

«Տիրան Աճէմեան այնքան շահեկան դարձուց դասախօսութիւնը, որ «երգիծանկարչութիւն»ը (ինչպէս «չատերը սովոր են անուանել՝ արուեստներուն «որբը») ներկաներուն կողմէ մեծապէս սիրուեցաւ եւ անցաւ քաղաքական ու կատարեալ արուեստներու շարքին:

«Տիրան իր մասնագիտութեան մէջ գիտցաւ այնքան շահեկան եւ ժողովրդական դարձնել զայն, որ ներկաները բնաւ չզգացին, թէ իրենց կը խօսուէր մասնագիտութեան մը մասին, այդ ալ գրեթէ անձանօթ արուեստի մը մասնագիտութեան, իր ծագումէն մինչեւ ներկայ օրերս, պատմական զանազան փուլերով, ճիւղաւորումներով, զարգացման յաջորդական աստիճաններով: Աճէմեան գիտէ միացնել խօսքն ու գործքը, սպիտակ թուղթին վրայ ստեղծելով զանազան տիպարներ եւ բացատրելով զանազան ոճեր ու եղանակներ: Արուեստագէտը յիշեցուց թէ «առանց ծիծաղի անցած օրը կորսուած օր մըն է»⁴¹:

Ազդակ անդրադառնալով նոյն դասախօսութեան, կը գրէ. «Տիրան շեշտեց մասնաւորապէս թէ երգիծանկարը ձեռքի խաղ մը է լուկ, ոչ ալ զուարճութեան աղբիւր մը, ինչպէս թիւրիմացաբար կը կարծեն ոմանք, այլ միւս արուեստներուն նման լուրջ ու նուրբ արուեստ մը, որ բնածին տաղանդ կը պահանջէ եւ յարատեւ աշխատանք»:

«Ամերիկայի մէջ երգիծանկարը ամէնէն կարեւոր բաժիններէն մէկը կը կազմէ քաղաքական թերթերուն, որովհետեւ աւելի շուտ կը հասնի իր նպատակին քան թէ գրուածք մը: Հաճելի է, ազդու եւ հաղորդական»:

«Տիրան Աճէմեան, Սարեան Ակադեմիայի եւ Սուրիոյ կրթական Նախարարութեան հրաւերով զոյգ ցուցահանդէսներ տուաւ 1975ին (Մարտ—Ապրիլ), եւ անոնց առընթեր՝ թէ՛ հայերէն (Սարեան Ակադեմիայի համար) եւ թէ՛ ֆրանսերէն (պետական չրջանակի մէջ) դասախօսութիւններ ըրաւ

երգիծանկարչութեան արուեստի մասին, անոր ծնունդէն մինչեւ այսօր-
ուայ հոլովոյթը: Ան կ'ըսէ. «Երգիծանկարը չի ծաղրեր, այլ կը լայնցնէ այն
ինչ որ լայն է, կ'երկնցնէ այն ինչ որ արդէն երկար է, այսինքն չափա-
զանցուած գիծերով կ'ուզէ արտայայտել միտք մը եւ կամ անհատի մը նկա-
րագիրը: Կատարուած ծաղրանք չէ, այլ քիչ մը կատակ եւ քիչ մըն ալ իրա-
կանութիւն: Եւ կարծեմ մարդոց ընդվզումն ալ իրականութիւնները չըն-
դունելու կամ անկէ փախչելու մէկ ձեւն է: Երգիծանկարիչին դերը եւ տեղը
չատ դժուարին ու նուրբ են, որովհետեւ ան անբնական ձեւով պէտք է ար-
տայայտէ բնական իրականութիւններ»:

«Տիրան Աճէմեան դիմագծային արտայայտչականութեան մասին մի
քանի նախնական բացատրութիւններ տալէ ետք անցաւ շատ հետա-
քրքրական եւ միաժամանակ իւրայատուկ դասախօսական ձեւի մը, որ կը
կոչուի audiovisuel, որուն ընթացքին ներկաներէն մի քանիին (ինչպէս Զօր-
Ա. Գարամանուկեան եւայլն) դիմանկարները գծեց արագ ձեւով եւ
զարմանալի նմանութեամբ:

«Հարցումի մը որ իրեն ուղղուեցաւ դասախօսութենէն ետք, «Թէ ինչու
սրամտութիւններէդ մաս մըն ալ հայկական թերթերուն բաժին չես հաներ»,
Տիրան պատասխանեց. «Երգիծանքը հայ մամուլէն բացակայ է: Ես ալ
կամայ թէ ակամայ, բարեբախտաբար թէ դժբախտաբար՝ չեմ գիտեր ...
օտար թերթերու կ'աշխատակցիմ: Բայց որպէսզի չըսեն թէ Տիրանը
օտարամոլ է, թէ մեզի բան չձգեց, ձեռնարկած եմ թումանեանի վեց հե-
քիաթներուն նկարազարդումին: Զիս ամենաշատ հետաքրքրողը
մանուկներն են: Այս ձեւով, չգացած՝ հայերուն ալ բան մը ձգած կ'ըլլամ»⁴²:

Հոս ճշդում մը մեր կողմէն: Մեր կարծիքով Տիրան իրեն եղած վերը
յիշուած հարցումին իր գիտակից համեստութիւնը պահելով՝ չէ ուզած
ինքզինք արդարացնել եւ չըջանցելով հաբցումը, կը խոստանայ յետագային
թումանեանի հեքիաթները երգիծանկարներով զարդարել, ձգելու համար
որպէս աւանդ՝ հայութեան:

Հոս պէտք է մէջբերել վկայութիւն մը այս առնչութեամբ Տիրանի
մասին, Գրիգոր Շահինեանի լայնածաւալ մէկ դասախօսութենէն, Հալէպի
մէջ, 1993ին, ուր կ'ըսէր. «Տիրան իր գործակիցներուն կ'աշխատէր անսա-
կարկ, առանց հատուածական կամ այլ նկատումներու: Կը բաւէր որ
արուեստագէտը հայ ըլլար, տաղանդաւոր, եւ պէտք ունենար մարդկային
օժանդակութեան: Եւ արդէն հատուածի մարդ չէր ինք, բարեկամ էր
բոլորին, արմատական իմաստով: Բարիք կը ցանկար անոնց, եւ կը գործակ-
ցէր բոլոր հայերուն հետ զուտ ազգային նկատումներով»:

Այս առիթով Շահինեան դրուագ մը կը պատմէ:

«Անեկան մշակութային հանդէսը կը հրատարակէինք այն պահուն,
երբ ինք «Քաջ Նազար»ը կը պատրաստէր: Խնդրեցի իրմէ որ նախա-

հրատարակչական աշխատանք մը յօժարի մեզի: Ընդունեց անմիջապէս, զատեց տպուկիք նկարները եւ սկսաւ թելադրանքներ ընել տպագրութեան մասին, «քիչէ» պատրաստողի մը հասցէն տուաւ, նկարներուն շարքը ճշդեց ու կանգ առաւ:

— Քեզի բան մը ըսե՞մ,— յարեց,— քիչէները ես իմ գիտցածիս պէս պատրաստել կու տամ: Դուն գալ շաբաթ եկո՛ւր ա՛ռ:

Գացի առի: Տիրան Աճէմեան որ արդէն անվճար կ'աշխատակցէր Ահեկանին, քիչէներուն ծախքն ալ չուզեց առնել:

«Մեծ բան մը չէ որ տաս, դուն նայէ միայն որ տպագրութիւնը մաքուր ըլլայ»: Ահա բծախնդիր արուեստագէտը ամէն բանէ վեր»:

Տիրան իր ասպարէզին ամբողջ տեւողութեան, պարբերաբար եւ ձրիաբար իր երգիծանկարները տրամադրած է հայ մամուլին այնքանով որքան անոնք իրմէ խնդրած են: Ան ոչ միայն հայութեան ժառանգ թողուց իր հիանալի երգիծանկարչաթարգարութեամբ Բաջ Նազարը, Անխելը Մարդը, Խօսող Ձուկը, Նամակ Կաղանդ Պապային, Ծիծաղ (Թուրիկին), Հասկցողին Շատ Բարեւ, Ղանթուս, Երեք էին անոնք, (նկարազարդում՝ Շանթի Այբբէնարանի), անկորնչելի գործեր, այլեւ միջազգային երգիծանկարչութեան արուեստի թանգարանը ճոխացուց իր 30,000 ստեղծագործութիւններով:

Տիրան ոչ միայն եղաւ իրօք մեծ երգիծանկարիչը, որ 60 տարիներու ընթացքին ողողեց հայկական, ֆրանսական եւ արաբական մամուլը իր անզուգական սրամտութեամբ, յորդող երգիծանկարներով ընկերային եւ քաղաքական մարզերու մէջ, այլ նաեւ եղաւ միակ տեսաբանը (գոնէ Լիբանանի մէջ) որ իր դասախօսութիւններով ու գիծերով, գեղարուեստի (օրինակ՝ նկարչութեան քանդակագործութեան, եւայլն) առաջին շարքերուն մէջ կրցաւ վերահաստատել ... երգիծանկարչութիւնը:

Նախորդ էջերուն մէջ մեր յիշատակած երգիծանկարչութեան առաքինութիւններուն առընթեր, ստորեւ պիտի գոհանանք տալով հատուածներ՝ քաղուած իր բազում դասախօսութիւններէն:

«Երգիծանկարչական իմ առաջին լուրջ փորձերս ծնունդ առին Հալէպի մէջ 1918ին: Եղեռնի վէրքերը դարմանելու եւ նոր կեանք մը սկսելու մեր ազգային վճռակամութիւնը արտասովոր եռանդ մը կու տային վերակերտուող գաղութին: Կսկիծն ու ծիծաղը կը յորդէին միասնաբար, միաձուլուած ներդաշնակութեամբ մը, որուն տիրական ձայներն էին Աշոտ Մատթեանի, Բարսեղ Կանաչեանի եւ Գէորգ Կառվարենցի նման իրաւ արուեստագէտներ:

«Հասակ նետեցի այս կենսունակ մթնոլորտին մէջ, մօտէն ճանչցայ սփիւռքահայ առաջին տասնամեակներու մեր կեանքը ձեւաւորած այդ

արուեստագէտները եւ առաջին գործերս անոնց դիմանկարները եղան:

«Իմ համոզումով՝ ո՛չ աւագ արուեստ կայ, ո՛չ ալ կրտսեր արուեստ: Որեւէ գործի մէջ, որեւէ երգիծանկարի կամ պատարուի պարագային, կա՛մ արուեստ կայ խնդրոյ առարկայ ստեղծագործութեան մէջ, կամ ալ չկայ: Արուեստը համեմատութիւններով կարելի չէ գնահատել:

«Երգիծանկարչութիւնը իւրայատուկ արուեստ մըն է, որ կը պահանջէ ուրիշ որեւէ արուեստի բոլոր պայմանները»:

«Երգիծանքը ուրիշ բան է: Ան կը պահանջէ մեծ երեւակայութիւն, ստեղծագործութիւն եւ մի՛շտ նոր գաղափարներ: Եւ պէտք է գիտնալ օգտագործել այդ գաղափարները: Ան պէտք է ունենայ սեփական ոճ, եւ ոչ միայն ոճ եւ ճարտարութիւն, այլեւ՝ աւելին, տեսնելու յատուկ ձեւ մը, եւ վերջապէս՝ ճիշդ արտայայտուելու անհրաժեշտ կարողութիւնը:

«Երգիծանկարը իր պարզ ու չափազանցուած գիծերով կը կատակէ, կ'ուրախացնէ, կը ծաղրէ, կը հարուածէ տեղին: Ան հաճելի կըթութեան ձեւերէն մէկն է, եւ կը զարգացնէ, հետեւաբար՝ փրկարար դեր կը կատարէ ընկերային կեանքին մէջ. աւելի ուրախ կը դարձնէ կեանքը, մոռնալ կու տայ մեզի մեր առօրեայ հոգերը, միօրինակութիւնները եւ տափակութիւնները. ան կը բժշկէ, որովհետեւ եղողը առողջութիւնն իսկ է, մէկ խօսքով՝ ան կը ներկայացնէ կեանքն ու մարդը այնպէս ինչպէս որ են:

«Երբ հերոսին արտաքինը տգեղ է, կասկած չկայ որ գործը կը դիւրանայ: Բայց երգիծանկարը միայն չափազանցուած արտաքին գիծեր չէ, անկէ աւելին է: Այսինքն, դուն այնքան պէտք է ճանչցած ըլլաս երգիծողը մարդը, որպէսզի անոր նկարագիրը, հոգին եւ ամբողջ էութիւնը կարգաց- ուի դէմքին գիծերուն միջոցաւ:

«Բարի մարդը եւ դրամաշուրթը նոյն աչքերը չեն կրնար ունենալ, չունին: Անշուշտ մարդը բնորոշող աչքի մը մէջ ամբողջ հոգեվիճակ մը, խառնուածք մը դնելը շատ դժուար հարց է, բայց երգիծանկարիչէ մը ակնկալուած առաջնահերթ պայմաններէն մէկն է: Եւ եթէ երգիծանկարիչ մը ասոր չէ տիրացած՝ այն ատեն ո՛ւր մնաց արուեստագէտը:

«Կարեւորը շարժումն է, կենդանութիւնը եւ դրական մօտեցումը: Երգիծանկարին եւ ծաղրանկարին սահման մը կայ:

«Աջ ու ձախ չունի humour, ազատութիւն կը նշանակէ եւ առանց ազատութեան ոչ երգիծագրութիւնը եւ ոչ ալ երգիծանկարչութիւնը կրնան ծաղկիլ: Պիտի հարուածես, երբ անհրաժեշտ է, պիտի հարուածես ժպիտով ու սրամտութեամբ՝ մոլորեալը ճիշդ ուղիին վերադարձնելու նախան- ձախնդրութեամբ:

«Մտերմութեամբ մը կապուած եմ «Ղանթուսի արկածախնդրութիւն- ները» շարքին, որովհետեւ Ղանթուսը իմ կերտած տիպարն է: Համեստ, խճճող, սրամիտ, լիբանանցին մարմնաւորող այն տիպարն է, որ ծնաւ

1950ին Ամերիկեան Հիւանդանոցին մէջ, «հայրը ծանօթ, մայրը՝ անծանօթ» ինչպէս կ'ըսեն ֆրանսացիք:

«Ես մինչեւ այսօր չեմ հասկցած, թէ ինչու երգիծանք գրողը երգի-ծաբան անուանած են, եւ ոչ թէ ծաղրաբան, իսկ երգիծանք գծողը՝ ծաղրանկարիչ եւ ոչ թէ՝ երգիծանկարիչ ... շատ տարօրինակ է:

«Նկարիչը շատ դիւրաւ կրնար ըսել «եկուր քեզի նկարեմ», բայց երգի-ծանկարիչը չի կրնար ըսել «եկուր ծաղրեմ քեզ», անբնական է եւ նոյնիսկ՝ վիրաւորական:

«Բարեբախտաբար ասկէ 40 տարի առաջ Վահան Թէքէեան ու Սարուխան լուծեցին այդ կնճռոտ խնդիրը եւ ծաղրանկարը ֆնջեցին ու տեղը դրին ճիշդ բառը՝ ԵՐԳԻԾԱՆԿԱՐԸ»:

ՊԱՐԳԵՒԱՏՐՈՒՄ

Աճէմեանը, երգիծանկարչութեան դժուարին արուեստի, այս 65 տարիներու անխոնջ եւ անսակարկ մշակը, շնորհիւ ֆրանսական, հայկական եւ արաբական (տեղական) մամուլի իր աշխատակցութեան, դարձած էր այդ երեք լեզուներով ընթերցողներու ամենաճանչցուած անձը՝ պարզ՝ «Տիրան» անունով: Քաղաքական երգիծանկարները որոնք 1939էն մինչեւ 1946 արտատպուեցան եւրոպական մամուլին մէջ, զինք ուշադրութեան առարկայ դարձուցին յաջող գեղագէտ արուեստագէտներու մօտ, եւ ահա 1947ին Տը Կոլի կառավարութեան կողմէ ան կը պարգեւատրուի La Croix de la Lorraine-ով pour les services rendus à la France et aux alliés:

Լիբանան հպարտ է իր մէկ քաղաքացիին այս բացառիկ բարձրացումէն, եւ ահա 1955ին, Լիբանանի կրթական նախարարութիւնը իրեն կը շնորհէ Médaille de 1re catégorie de l'Education Nationale: Իսկ 1958ին կ'արժանանայ Լիբանանի պետութենէն պատուաբեր նշանակումի մը Chevalier de l'Ordre des Cèdres:

1992ին, Տիրանի մահուան առաջին տարելիցին, Musée Sursock-ի մէջ, թանգարանի վերին մարմնի որոշումով, բացառաբար ամբողջ անկիւն մը կը վերապահուի Տիրանին Hommage à Diran վերտառութեամբ, ցուցադրելով Տիրանէն տաս երգիծանկարներ:

ՆԱՍԱԿԱՆԻ⁴³

Փարիզ 31 Հոկտեմբեր 58

Սիրելի Տիրան,

Վերջապէ՛ս, կարծեմ թէ սկսայ լայն շունչ մը քաշել: Ես ալ, ձեզի պէս, սրտատրոփ կը սպասէի, Լիբանանի տազնապին յաջող ելքին: Ուրախ եմ

որ, խաղաղութիւնը վերահաստատուած է փոքր՝ բայց զեղեցիկ Լիբանանի մէջ: Այս երկար տագնապը անշուշտ ազդեց երկրին տնտեսական կեանքին վրայ: Մինչեւ որ գոցուին գործադուլին հետեւանքով եղած նիւթական վնասները, քանի մը տարի պէտք է որ անցնի, կը կարծեմ, որով, իմ Պէյրուսթ գալս մօտաւոր ապագայի գործ չէ այլեւս: Կու գամ, թերեւս քանի մը տարի վերջ, երբ յարմար առիթ մը ներկայանայ: Ուրեմն, նկարներու ծրարները Պէյրուսթ ձգելուն մէջ հաշիւ չի կայ: Դիմեցի Transportի մէկ քանի տուներուն, բոլորն ալ ըսին թէ «չեն կրնար, պէտք է տեղական տան մը յանձնել որ փոխադրէ»: Արդ, սիրելի Տիրան, վերջին նեղութիւն մը ակամայ պիտի պատճառեմ քեզի. Շատ երախտապարտ պիտի ըլլամ, եթէ լուրջ տուն մը հեռախօսեա որ գայ առնէ ու 3 սնտուկներու մէջ դնելով փոխադրէ մինչեւ Մարսէյլ նաւով՝ ու անկէ ալ շոգեկառքով Փարիզ, հոս կը վճարեմ, մեր կամ ձեր դրամով: Մտուկներու մէջ դնելը անհրաժեշտ է, այլապէս կը պատուտին ասդին անդին դրած ատեննին:

Կը ներփակեմ douaneի թուղթերը ու Պէյրուսթի douaneին ընկալագիրը: Պաշտօնեան ըսած էր ինծի թէ «եթէ 6 ամիսէն դուրս ելլեն ծրարները, պիտի վերադարձնեն 21 լիբանանեան ոսկին, որ վճարած էի, douaneէն դուրս հանած օրս: Նոյեմբեր 12ին 6 ամիս պիտի ըլլայ: Այդ ընկալագիրն ալ յանձնէիր փոխադրութիւնը ստանձնող տան որ գանձէ: Catalogueներն պէտք չունիմ, թող մնան քովդ, անկիւն մը, եթէ քեզի նեղութիւն չեն պատճառեր:

Այս նամակս կը գրեմ, վստահ եղիր, բաւական նեղուելով, բայց յոյսը ունիմ որ օր մը ես ալ քեզի ծառայութիւն մը մատուցանելու առիթը կ'ունենամ:

Անգամ մը եւս սրտագին շնորհակալութիւններս յայտնելով քեզի, ցոյց տուած ազնիւ վերաբերումիդ, կը խնդրեմ որ յարգանքներս հաղորդես ազնիւ տիկին Աճէմեանին:

Ջերմագին բարեկեցութիւն
Ալ. Սարուխան

* * *

Հելիոպոլիս, 13.8.1963

Պ. Տիրան Աճէմեան
Պէյրուսթ

Այսօր իսկ ստացած «Սփիւռք»ի 3.8.63ի թիւէն մեծ կսկիծով տեղեկացայ ձեր եղբոր Արայի ցաւալի մահուան:

Զինք մօտէն ճանչնալու առիթը չէի ունեցած: Բայց վստահ եմ թէ չեմ սխալիր — դատելով իր եղբորմէն — երբ զինք նկատեմ նոյնքան այլասէր

եւ բարեսիրտ մէկը:

Մխիթարական չոր եւ ցամաք խօսքեր ընել չէ նպատակս: Փորձառութիւնը, դարաւոր, ցոյց տուած է թէ անոնց ամէնէն զգացուածները եւ սրտալուրջներն իսկ՝ երբեք չեն կրցած որեւէ մէկը ետ բերել անդենականէն:

Մխիթարութիւնը կարելի է՝ երբ մեզմէ յաւէտ մեկնողը՝ բարի եւ մաքուր անուն մը ձգած է իր ետին:

Ձեզի, այս դառն առթիւ, ինչպէս նաեւ Ձեր ազնիւ Տիկնոջ՝ կը յայտնեմ իմ ամէնէն զգացուած ու անկեղծ ցաւակցութիւններս եւ կը մաղթեմ ձեզի երկար, առողջ եւ արդիւնաւէտ կեանք մը:

Ձերդ՝

Ալ. Սարուխան

* * *

Հելիոպոլիս, 19.4.1968

Սիրելի Եօլանտ եւ Տիրան Աճէմեաններ

Մեծ հաճոյքով ստացած էինք Նոր տարուան առթիւ ձեր ղրկած «Հրայր»ի գեղեցիկ մէկ վերատաղրութիւնը եղող քարթը:

Վերջերս ալ, լիբանանցի օրիորդ մը՝ Ինսալ Նահլէ թէլէֆօնով իմացուց թէ ծրար մը բերած էր ինծի: Գրասենեակս երբ եկաւ՝ եւ ծրարը բացի՝ տեսայ որ «երկինքը փուլ եկաւ» Տիրանի երգիծանկարներով հրատարակուած վերջին հատորն է: Շատ շնորհակալ եմ զիս խորհած ըլլալուդ: Թէպէտ երբ մեր թոռնիկներուն ցոյց տուի՝ տեսայ որ անոնք նոյն գրքին գունաւոր մէկ տպագրութիւնը ունէին, նոյն նկարներով: Ինչո՞ւ կրկին հրատարակել եւ այս անգամ միագոյն: Թէպէտ արուեստի եւ թեքնիքի տեսակէտով՝ վերջինը կը գերազանցէ առաջինը:

Միշտ հաճոյքով կը յիշեմ անցեալ տարիներուն մեր հանդիպումները, բայց ինչ կը վերաբերի յոբելեանիս օրերուն՝ իսկապէս քու confraternel եւ բարեկամական անկեղծ զգացումներդ յորդեցան:

Իշալահ նորէն կ'ապրինք, նորէն կը տեսնուինք: Եւ թերեւս ոչ այնքան ուշ: Որովհետեւ հաւանական է որ Մայիսին Հայաստան երթամ եւ վերադարձիս՝ Յունիսի վերջերը կամ Յուլիսի սկիզբները՝ Պէյրութի վրայով վերադառնամ Գահիրէ: Պէյրութ չաբաթ մը մնամ, թերեւս:

Գիտեմ թէ ապերախտ եղանակ է եւ բոլորդ ալ Պէյրութ ձգած՝ կամ Եւրոպաները գացած կամ ալ լեռները ելած կ'ըլլայ:

Ինչ որ է: Տեսնենք ի՞նչպէս կ'ըլլայ:

* * *

Հելիոպոլիս, 12.3.1970

Տիկին Եօլանտ եւ Տիրան Աճէմեաններ
Պէյրուս

Շատ սիրելի եւ սրտակից բարեկամներ,

Տօներու առթիւ մեզ մոռցած չըլլալնուդ փաստը՝ գեղեցիկ քարթը ստացանք: Աւելորդ է ըսել թէ որքան մեծ հաճոյք պատճառեց ան մեզի, մասնաւորապէս ինծի, որ ձեր բարեացակամութեան եւ ազնիւ հիւրասիրութեան առարկան եղած եմ մէկէ աւելի անգամներ:

Վերջերս Վալա Սարգիս իրաւաստութեանը անցաւ Գահիրէէն եւ մեծ գոհունակութեամբ վեր առաւ այն պարագան, թէ երգիծանկարչութեան մասին Տիրանին ունեցած մէկ հրապարակային ելոյթին՝ իմ մասիս ալ դրուատիքով արտայայտուած էք: Չեմ կասկածիր այդ մասին, քանի որ գործով այդ բանը հաստատած է Տիրանը քանիցս: Էս ալ իմ կարգիս ամէն տեղ եւ ամէն առիթով, երբ խօսք եղած է հայ երգիծանկարչութեան մասին՝ իմ անկեղծ գնահատականս յայտնած եմ Տիրանին այդ մարզին մէջ գրաւած տիրական դիրքին մասին, նոյնիսկ գրչով եւ հեռատեսիլի կամ ձայնասփիւռի առջեւ, մինչեւ Հայաստան: Ասիկա կ'ըսեմ ոչ թէ պարծենալու կամ քեզի քօմփրիման ըրած ըլլալու համար, այլ մանաւանդ որ ես կը խորհիմ թէ իսկական արուեստագէտ մը չի կրնար չտեսնել ուրիշի մը տաղանդը եւ չգնահատել զայն իր իսկական տարողութեամբ: Եւ ասիկա աւելի եւս կը բարձրացնէ արուեստագէտ մը քան անոնք, որոնք երբեմն՝ ներքին նախանձէ մղուած չեն կրնար հանդուրժել ուրիշի մը մօտ իրական արժէքները: Ահա թէ ինչու ես Տիրանին մօտ այս գիծը այնքան բարձրօրէն կը գնահատեմ՝ իր արուեստին առընթեր:

«Զարթօնք»ի թէ «Այգ»ի մէջ կարդացի նաեւ Տիրանին վերջերս կազմակերպած retrospective ցուցահանդէսին մասին: Խօսք չկայ թէ լայն յաջողութիւն գտած պէտք է ըլլայ անիկա:

Ի՞նչ եղաւ «Քաջ Նազար»ի նկարներուն Հայաստանի մէջ ցուցադրութեան հարցը: Հիմայ Պէյրուսէն այնքան դիւրին է դէպի հայրենիք ուստում մը ընելը: Յետոյ, եթէ չեմ սխալիր անգլ. թարգմանութեան խօսքեր մըն ալ ըրած էիք:

Ինչ որ է: Il n'est jamais trop tard pour bien faire.

Պէտք է յաջողցնես ծրագիրդ:

Կը յուսամ թէ միշտ բազմազբաղ ես եւ միշտ կը ստեղծագործես: Ձեր երկուքին կը մաղթեմ կատարեալ առողջութիւն եւ յաջողութիւն: Իսկ ինչ կ'ընէ քնքուշն օր. Աճէմեան: Որքան լսեցի Օննիկ Աւետիսեանէն, արդէն իսկ յաջողութեան ճամբան բռնած է: Կը շարունակէ իր փնտռտութները: Լաւագոյն մաղթանքները նաեւ իրեն:

Չերդ սիրով՝
Ալ. Սարուխան

Հելիոպոլիս, 13.7.1973

Սիրելի Տիրան Աճէմեան,

Ասկէ մօտ մէկուկէս [ամիս] առաջ քեզմէ ստացած նամակէս կ'իմանայի թէ Մայիս 5ին ատենները Հայաստան պիտի մեկնէիր, ցուցահանդէս մը կազմակերպելու, Մշակութային Կապի Կոմիտէի հրաւերով: Ես այդ լուրը «Արեւ»ի մէջ հրատարակեցի: Սակայն այնուհետեւ ձայն մը չելաւ, ոչ «Զարթօնք»ի մէջ, ոչ մէկ այլ միջոցով: Խորհեցայ թէ այդ օրերը զուգահէտեալած ըլլալով Պէյրութի տազնապալի օրերուն, գուցէ առժամապէս յետաձգուած ըլլար ճամբորդութիւնդ: Շատ ուրախ պիտի ըլլայի մանրամասնութիւններ լսելով քու մասիդ այնտեղ քեզի եղած ընդունելութեան, ցուցահանդէսիդ մասին եւն.:

Ընթացքին, պատահաբար ձեռքս անցաւ Gazette du Libanի 31.5.73ի թիւը, որուն մէջ պատկերդ տեսայ, թերեւս ճիշդ նոյն անկողնոյ մէջ, ուր ասկէ մօտ 1^{1/2} տարի առաջ ես պառկած էի AUB Hospitalի մէջ... Խէր է, անցած ըլլայ: Սրտի խնդիր ունեցար, ի՞նչ է: Ներկայ դարուս՝ չունենալը ամօթ է: Յամենայն[դէպս] ժպտուն դէմքդ հիւանդի «սուրաթ» չէր: Ինչ որ սիրտս հանգստացուց: Յուսամ մինչեւ նամակիս ձեռքդ հասնիլը բոլորովին ապաքինած կ'ըլլաս... յուրախութիւն Տիկ. Եօլանտին, աղջկանդ, բարեկամներուդ (որոնց մէջ կը հաշուուիմ ես ալ, կը յուսամ): Թող այս նամակս ըլլայ քեզ հիւանդանոց չկրնալ այցելելս փոխարինող դեսպանը...

Սրտանց առողջութիւն մաղթելով, կը բարեւեմ ընտանիքիդ բոլոր անդամները:

Սիրով՝
Ալ. Սարուխան

Սիրելի Տիրան Աճէմեան

17 Դեկտեմբեր 1973 թուականի նամակդ մեծ զարմանքով եւ ցաւով ստացայ: Անշուշտ իր պարունակած զարմանալի բովանդակութեան պատճառով: Ոչ մէկ տրամաբանական բացատրութիւն կրնամ գտնել, բացատրելու համար դէպի Հայրենիք մեկնումիդ հետ կապուած... խորհուրդին մասին: Մանաւանդ անձիդ եւ գործերուդ հանդէպ ցուցաբերուած այնքան մեծ հետաքրքրութիւններէ եւ գնահատականներէ վերջ:

Հիմայ կը բացատրեմ Revue du Libanի մէջ տեսած լուսանկարին գաղտնիքը, ուր՝ սրտի տազնապով պառկած էիր թերեւս նոյն այն սենեակին մէջ, ուր ես ալ քեզ կանխած էի (թէպէտ ո՛չ սրտի պատճառով) եւ ատիկա ճիշդ այն օրերուն ուր ես քեզ արդէն իսկ Հայրենիքի մէջ փառքով շրջապատուած կ'երեւակայէի:

Եղածը փոքրիկ բան չէր, այնքան յոգնութիւններէ, զոհողութիւններէ վերջ: Չեմ կարծեր թէ քու մասիդ լսած ըլլան այնպիսի տեղեկութիւններ կամ նորութիւններ, որոնց արդէն իսկ տեղեակ չըլլային՝ քեզի հետ այնքան երկար տեսակցութիւններ եւ շփումներ ունենալէ վերջ:

Հետաքրքիր եմ թէ իրենք ի՞նչ կերպ բացատրեցին իրենց այս, առնուազն տարօրինակ ընթացքը, երբ քեզ վիզա իսկ ղրկած էին Հայաստան մեկնելու: Անձնապէս մեծ ցաւ զգացի պատահածին համար եւ կ'ըմբռնեմ ընդվզումդ:

Կրնամ միայն մաղթել քեզի կատարեալ ապաքինում, որը գէթ առ այժմ ամէնէն հակառակ է, որպէսզի կարենաս սրտի հանդարտութեամբ նուիրուիլ արուեստիդ եւ գործիդ:

Ես ալ, բաւական երկար շրջապատոյտ մը ըրի Ամերիկա եւ Գանատա, եւ հոն՝ Մոնրէալի մէջ էր որ պայթեցաւ Եգիպտեւիստայէլեան պատերազմը, որ ինծի մեծ մտահոգութիւն պատճառեց, դէպի Եգիպտոս մուտքերը գոցուած ըլլալուն հետեւանքով՝ մատնուած անորոշ վիճակիս պատճառով:

Փառք Աստուծոյ հիմայ ողջամբ վերադարձած եմ եւ Ախպար—էլ Եօմ թերթին մէջ մեր յաղթանակին համար կը մղեմ իմ պայքարս, իմ կարողութեանս եւ միջոցներուս սահմանին մէջ:

Եօլանտին, Սիլվիային եւս լաւագոյն մաղթանքներս Նոր Տարին եւ Ս. Ծննդեան Տօներուն առթիւ:

Լաւագոյն մաղթանքներով՝

Ալ. Սարուխան

Սիրելիներ Եօլանտ, Տիրան եւ Օր․ Աճէմեաններ
Պէյրուկ

Մեր սիրելի Օննիկ Աւետիսեանի ցաւալի մահուան առթիւ մեր ստացած բազմաթիւ ցաւակցական արտայայտութիւններէն ամէնէն առաջինը ձեր հեռագիրն էր։ Տիկինս, ես, աղջիկս փեսաս, բոլորս ալ յուզուեալ տարուեցանք ձեր այնքան սիրալիր զգացումներուն դիմաց։ Օննիկ Աւետիսեան, ո՛չ միայն գերազանց արուեստագէտ էր, այլ նաեւ լաւ մարդ եւ մանաւանդ գնահատող եւ քաջալերող մըն էր ուրիշ արուեստագէտներուն որքան գործերը, նոյնքան եւ անձերը։ Ապա՝ քիչ մըն ալ Պէյրուկցի կ'ըսուէր։ Կեանքէն կարեւոր տարիներ հոն անցուցած էր եւ ունէր անկեղծ բարեկամներու շրջանակ մը, որոնց մէջ ամէնէն կարեւոր տեղերը դուք կը գրաւէիք։ Ահա թէ ինչո՞ւ կ'ըմբռնեմ ձեր ցաւը ու [անընթ.] որ արուեստագէտներու, արուեստասէրներու եւ ար [անընթ.] եւ երիտասարդ գիտնականի մը ամբողջութիւն մը կը կազմէ ձեր ընտանիքը։ Ուրախութեամբ լսեցի Թեհրանի մէջ ձեռք բերած յաջողութեանդ մասին, սիրելի Տիրան, ինչ որ, բնական է զարմանալի չէ։ Ըսին թէ բանախօսած ես, ուր իմ համեստ անձս ալ յիշատակած ես։ Thanks a lot!

Օր․ Նուարդ Տամատեան, Նորա էքսերճեան եւ իր մայրը, ինչպէս նաեւ արտակարգն Ժիրայր Բաբազեան որոնք ձեր աւանդական ընդունելութեան արժանացած են ձեր տան մէջ, փոխանձեցին ինծի ձեր բոլորին խանդավառ ողջոյնները, որոնց համար խորապէս շնորհակալ եմ։ Որքա՛ն կը փափաքէի անգամ մը եւս — թերեւս վերջինը — այցելել ձեր սքանչելի քաղաքը որ ներկայ շրջանին արուեստի փեթակի մը վերածուած է, ուր գեղարուեստական կեանքը կ'եռայ։ Հոս, տրուած ըլլալով հայութեան զգալապէս նուազութիւնը (11—12 հազար Գահիրէ եւ Աղեքսանդրիա), մեր տարածը՝ աւելի գոյապայքար մըն է։ Իսկապէս որ մեծ ճիգ կը թափուի մշակութային, մարզական եւ այլ մարզերուն մէջ եւ պատկառելի թիւով ներկաներուն առջեւ։ Բայց գաճաճ կը մնանք այդ կողմերուն առջեւ։ Այսուհանդերձ յուսահատութեան ո՛չ մէկ նշոյլ։

Հակառակը, այս պայմաններուն մէջ քովի գալը, իրարու հետ միասին ըլլալը անհրաժեշտօրէն զգալի դարձած է։

Առողջութիւնդ ինչպէ՞ս է։ Վերագտա՞ր ինքզինքդ։ Յամենայն դէպս լիակատար կազդուրում կը մաղթեմ, նոր կորով, նոր խանդավառութիւն արուեստիդ մէջ։ Թոսպալին Թեհրանի մէջ անցուցած փորձանքին մասին ցաւով լսեցի։ Յուսամ արդէն իսկ լիակատար կերպով ապաքինած է։ Լաւագոյն մաղթանքներս իրեն եւ Տիկ․ Լիւսիին։

Ես տակաւին կը շարունակեմ աշխատանքս «Ախպար—էլ—Եօմ»-ի մէջ, եւ դեռ հանգստեան կոչելու միտք չունին զիս: Շաբաթը 2—3 քաղաքական նկար կը հայթայթեմ: Ժամանակին «Զարթօնք» կը վերարտադրէր անոնցմէ: Հիմա՛յ այլեւս վերջ տուած է, չեմ գիտեր ինչո՞ւ: Երեւի այլեւս հետաքրքրական չեն գտներ [անընթ.] իրաւունք ալ ունին թերեւս: Ահա թէ [ինչու] հայ շրջանակին մէջ այլեւս չեն կրնար հետեւիլ գործերուս: «Արեւ» պարբերաբար կը դնէ զանոնք:

Մասիս Արարատեանի մասին, լսեցի թէ ցուցահանդէս մը սարքած է: Ի՞նչ կը կարծես իր մասին եւ ձեռք բերած յաջողութիւններուն եւ յառաջդիմութեան մասին: Ապահովաբար շատ բարեւաւուած պիտի ըլլայ իր արուեստը: Մասնաւոր բարեւներս եւ յաջողութեան մաղթանքներս: Նոյնպէս բարեւ Ծառուկեանին եւ բոլոր բարեկամներուս:

Երկար կեանք եւ մշտանորոգ կորով քեզի, սիրալիր բարեւներս Եօլանտին եւ աղջկանդ:

Կարօտալիք բարեւներով
Ա. Սարուխան

Թ.Գ. Նորութիւն մը կա՞յ Հայաստան երթալուդ մասին: Իսկապէս զարմանալի եւ խորհրդաւոր հանելուկ մըն էր եղածը:

Նոյն

* * *

Հելիոպոլիս, 25 Դեկտ[եմբեր] 1973

Սիրելիներ Եօլանտ, Տիրան, Սիլվիա

Կը խոստովանիմ որ կարօտեցած եմ Աճէմեան արժանաւոր ընտանիքին: Կը յուսամ թէ լաւ էք երեքդ ալ եւ կը շարունակէք Ձեր աշխատանքները:

Մենք հոս լաւ ենք ընտանեօք, ընդհանրապէս: Գիտէք որ Սարուխանը յաջող շրջապտոյտէ մը ետք — Միացեալ Նահանգներ, Քանադա, Փարիզ — վերադարձաւ անցեալ ամիս:

Տարին կը լրանայ չուտով. կ'օգտուիմ առիթէն առողջ ու երջանիկ 1974 Նոր Տարի մը մաղթելու համար բոլորիդ:

սրտագին բարեւներով
Օննիկ Աւետիսեան

* * *

Սիրելի Սարուխան,

Կը ներես որ այսքան ուշ կը պատասխանեմ. ծոյլ ըլլալս... գիտես արդէն...

Մօտ մէկ ամիս հիւանդանոց մնալէ յետոյ, ամբողջ ամառը տունը անցունցի.— բժիշկը արգիլեց նոյնիսկ լեռը.— խիստ regimeի ենթարկուած, անշարժ մնացի 4 ամիս...

Հիմա լաւ եմ ու մէկուկէս ամիսէ ի վեր վերադարձած եմ աշխատանքիս...

Ահա այսպէս, սիրելի բարեկամս... Հայաստան չի կրցայ երթալ... չուզեցին որ երթամ... ինչո՞ւ... ես ալ չեմ գիտեր... տարօրինակ է ու անհասկնալի... իրենք էին որ հրաւիրեցին (ես բան մը չը խնդրեցի) իրենք էին որ աշխատանոցս եկան...

Համազասպեան.— (եկաւ 1/2 ժամուայ համար... եւ մնաց 3 ու կէս ժամ)

Ալաճաճեանը [անընթ.] (Պէյրուսի attaché consular)

Գոճայեանը... եւ ամենավերջինը... մշակոյթի նախարար Պարսումեանը:

Խանդավառուեցան... խանդավառեցին եւ ես յիմարս այնքան ոգեւորուեցայ, որ 5 ամիս ձգեցի ու լծուեցայ Հայաստանի ցուցահանդէսի գործին եւ բոլոր առօրեայ գործերս ու թերթերս ու... ամէն ինչ պատրաստ էր... visa.. passeport.. եւ ուրախ էի.. որ քանի [մը] օրէն պիտի երթամ հայրենիք.. եւ եւ... չեմ գիտեր ինչ պատահեցաւ... յանկարծ...

Համաձայն իրենց հրաւերին «Ուրեմն ձեզ սպասոււմ ենք 1973 Ապրիլին կամ Մայիսին...»

Ապրիլ 2ին նամակ գրեցի.. թէ Մայիս 2ին կ'ըլլամ Երեւան..

Նամակիս չի պատասխանեցին... մտահոգուեցայ: 15 օր երթալէս առաջ հեռագիր ղրկեցի ([անընթ.]... որուն պատասխանը եկաւ.. 13 օր յետոյ միայն (այսինքն Ապրիլ 30ին) «Մայիս ամսուն ձեզ ընդունել չենք կարող. մանրամասնութիւնները նամակով.

Համազասպեան».

Եւ մինչեւ այսօր... ոչ մէկ լուր... ՈՉԻՆՉ

Այս ինչ անտանելի անտարբերութիւն է եղբայր.. հաւատալս չի գար.. բացատրակ [ան] նամա՞կ..

մանրամասնութիւննե՞ր..

ահա 7ը ամիս է որ կսպասեմ...

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ... ինչու այսպէս եղաւ..

Չեմ գիտեր [հասկնար] ինչու այսպէս ըրին...

Գիտեմ միայն մէկ բան... որ պատճառ դարձան հիւանդութեանս...
առողջութեանս գործիս ու քսակիս...

Գրեցի այս բոլորը պարզապէս որովհետեւ կ'ուզէիր մանրամասնու-
թիւններ լսել իմ մասիս...

Դուն ինչպէ՞ս ես [լսեցի որ Ամերիկայ գացեր ես] կը յուսամ որ առող-
ջութիւնդ... լաւ է... բաւական մտահոգիչ եւ նեղ օրեր անցուցինք... վերջերս...
հիմա կարծես քիչ մը խաղաղած է եւ կեանքը գտած է իր սովորական ըն-
թացքը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. «Տիրան Աճեմեան», *Արեւմուտք*, 18 Յուլիս, 1948:
2. «Տիրանը Տիրանին Հետ», *Յառաջ*, 25-27 Հոկտեմբեր 1991: Այսուհետեւ՝ «Տիրանը Տիրանին Հետ»:
3. Նոյն:
4. Տիրան Բարսեղ Կանաչեանի երգիծանկարը Հալեպէն դրկած էր *Կավոռ* շին, ուր անմիջապէս լոյս տեսած էր ան:
5. «Տիրանը Տիրանին Հետ»:
6. Նոյն:
7. Նոյն:
8. «Տիրանը», *Սփիւռք*, 20 Ապրիլ, 1969: Այսուհետեւ՝ «Տիրանը»:
9. «Տիրանը Տիրանին Հետ»:
10. «Այց մը Տիրանին», *Այգ*, 27 Հոկտեմբեր 1961:
11. «Տիրանը»:
12. «Իրաւ Արժէք մը՝ Տիրան Աճեմեան», *Սփիւռք*, 28 Դեկտեմբեր 1969: Այսուհետեւ՝ «Իրաւ արժէք»:
13. «Տիրանը»:
14. «Ձրոյց Տիրան Աճեմեանի հետ Չափրաստի մասին», *Սփիւռք*, 22 Յունիս 1966:
15. «Տիրանը Տիրանին Հետ», *Շիրակ*, քիւ 9-12, Հոկտեմբեր-Դեկտեմբեր 1981:
16. Նոյն:
17. Նոյն:
18. Նոյն:
19. Նոյն:
20. "A la 'Une'", *Magazine*, 23 Յունուար 1978:
21. «Հիացում Քաջ Նազարի», *Չարքունք*, 26 Հոկտեմբեր 1986:
22. Նոյն:
23. «Իրաւ արժէք»:
24. «Տիրանին աշխարհը», *Սովեպական արուեստ*, քիւ 11, 1975: Այսուհետեւ՝ «Տիրանին աշխարհը»:
25. "Le Ire exposition de Diran", *Le Soir*, 28 Հոկտեմբեր 1961:
26. "Ouverture...", *La Gazette litteraire*, 23 Հոկտեմբեր 1961:
27. «Տիրան», *Ազդակ*, 27 Հոկտեմբեր 1961:
28. "Diran: un monument", *Le Soir*, 19 Դեկտեմբեր 1969:
29. "Pour Diran...", *Magazine*, 25 Դեկտեմբեր 1969:
30. «Տիրան Երգիծանկարիչը», *Չարքունք*, 18 Դեկտեմբեր 1969:

31. "Les dessins de Diran", *L'Orient*, 12 Դեկտեմբեր 1969:
32. «Երկու Ժամ Տիրանի Հետ», *Ազդակ*, 10 Յունիս 1974:
33. «Տիրանին աշխարհը»:
34. "Diran en Arménie", *La Revue du Liban*, 5 Մայիս 1973:
35. «Հայ երգիծանկարչութեան վարպետը՝ Տիրան Աճեմեան», *Կանչ*, 21 Յունուար 1978:
36. «Վերջին մեծը՝ Տիրան Աճեմեան», *Արարապ*, 27 Յունուար 1978:
37. "Diran ou 50 ans de caricature au Liban", *L'Orient*, Դեկտ. 1978:
38. "Diran, le doyen des caricaturistes", *La Revue du Liban*, 21–28 Յունուար 1975:
39. "Diran Adjemian, notre dubout national", *Le Matin*, 12 Մայիս 1954:
40. "La caricature n'est pas un art mineur", *Le Soir*, 12 Մայիս 1954:
41. «Տիրան Աճեմեանի դասախօսութիւնը», *Այգ*, 19 Փետրուար 1960:
42. «Տիրան Աճեմեանի դասախօսութիւնը», *Ազդակ*, 20 Փետրուար 1960:
43. Այս հատուածով կու տանք 9 նամակներ, որոնց 7ը՝ Տիրանի ժամանակակից եգիպտահայ երգիծանկարիչ Ալ. Սարուխանէն, 1ը՝ եգիպտահայ գեղանկարիչ Օննիկ Աւետիսեանէն եւ 1ը՝ իրմէ՝ սեւագիր վիճակի մէջ:

Ե. Պ.

DIRAN ADJEMIAN (1902-1991)

(Summary)

YERVANT BARSOUMIAN

Based on a large number of newspaper interviews, reports and archival materials, the author has painted the portrait of Diran, the forerunner of the Lebanese caricaturists.

His caricatures deal with international (World War II, peace, Arab-Israeli conflict) and domestic political and national issues, as well as social problems. Diran has contributed to French, Arabic and Armenian newspapers in Lebanon and abroad.

The author has divided his article into five parts, which reflect the major aspects of Diran's life. They include his biography, acting career, caricature work, and views about art.

In the last part of the essay, the author is publishing a number of letters addressed to Diran and written by the Egyptian-Armenian renowned caricaturist, Alexander Saroukhan.